

Мөөрей, мөөрей..

Хову-Аксынга
хамаарыштыр

Байдал

экижиб орап

2013 чылдың январь 14-түн байдалы-биле алырга, Хову-Аксы суурнуң Мир кудумчузунда ийи-ийи квартиралыг 9 бажының чылыг хандырылганы эгиттинген, социал алды объектилерде чылыг кииртинген—ол дээрге хоочуннар бажыны, социал кадыкшыл эгидер чер, эмнелге, хөй-ниитиниң чунар-бажыны, эге школа болгаш чагырга бажыны болур. Төп ЧЭТ-тиң №5 котелу ажилдай берген, бүгү талаже изиг бусту дамчыдып турар. №4 котелда ажилдар доозулган, ону курлавыр кылдыр тургускан, январь 17-де ону ажилдадыптар.

Онза байдалдар чарлаттынган соонда республика Чазааның 2012 чылдың декабрь 20-де №715 доктаалына үндезилээш, Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилели септелге ажилдарының акшаландырышкынының талазы-биле ажилдарны боттандырып эгелээн: чылыг хандырылганының системазына ажиллаар дериг-херекселдерни, дилиг материалдарын, электри дериг-херекселдерин болгаш кывар-чаар материалдарны чедирериниң керээлерин болгаш күрүне дугуржулгаларын чарган, хамааты камгалалдың складтарындан өнчү-хөреңгини тускайлаарының талазы-биле организастыг айтырылганын шиитпирлеп турар.

Аыш-чем продуктуларын 700 муң рубльге, чылыг хандырылганының системазының дериг-херекселдерин болгаш чылыдылга дериг-херекселдерин (генераторларны болгаш чылыг дамчыдар херекселдерни) 7 млн. рубльге чедирериниң керээлерин чарган. Дилиг материалдарын «Барс-1» КХН биле Туранның арга-ыяш ажил-агый эргелелиниң чарган керээлерге дүүштүр 300 муң рубльге чедирер. Транспорт ачы-дузаны «Стройсервис» КХН, «Фортуна» автозаправка станциязы болгаш Туран леснистествозу көргүзер. Ол ышкаш «Фортуна» станция кывар-чаар материалдарның хандырылганын база боттандырат. Ниитизи-биле кывар-чаар материалдарга 3,5 млн. рубльге акша-хөреңгини көргөн. 2013 чылдың январь 10-да Тыва Республиканың Чазааның №1 доктаалына дүүштүр Хову-Аксы суурга септелге ажилдарын чорударына 15 млн. рубльди немей тускайлаан.

Снежана ШОЙЗАТ,
ТР-ниң ХК болгаш ОБ агентилелиниң информация бөлүүнүң начальниги.

«ЧОНАР-ДАШ ДЕМИР-ҮЖҮК». ТИИЛЕКЧИЛЕР – «ШЫНДА»

Российжи Парлалга хүнүнге тураскааткан байырлыг хуралдан
фоторепортаж

Тываның Баштыңы Ш.Кара-оол күрүне шаңналын
Е.Барыскага тыпсып турары.

Январь 12. Кызыл хоорайның Буян-Бадыр-гы аалчылар бажынының хуралдаар залына Россияның Парлалга хүнүнге тураскааткан байырлыг хуралды со-нуургап чыгып келген-нерниң хөйүн! Тываның парлалга ажилдакчылары улуг, аныяа чок каас-чараш кеттинген, ужу-ражып, мендилежи, чугаа-сооду-даа кедер-гей турлар. Ылаңгыя үр-де көрүшпээнивис хоочун журналистер-биле хол тутчуп мендилежи чугаалажыр хамаанчок, анаа көрүп алырга безин сеткилге өөрүнчү болбас аргажок.

Байырлалга чыгып келген арлалга ажилдакчыларын окта чаа ажиттынган, аныяк амы — ТР-ниң Информатив-ция болгаш харылзаа яамы-ның ажилдакчылары уткуп турлар. Залда аяныг, чааш хөгжүм үнү чаңгылган. Ценада азып каан бичежек-ранда тыва журналистика-ның үндезилекчилериниң бол-уш амгы үеде ажилдап ту-арларның фото-чуруктарын көргүзүп турар, ол хамыктың үчүнгейин хаара тудуп тур-лаңгыя ТР-ниң Журналистер

эвилелиниң баштаар чериниң даргазы Х.О.Ооржактың тыва парлалганың төөгүзүнүң дугайында тайылбырлыг болгаш фото-чуруктар-биле дерээн допчу илеткелин экран дам-чыштыр сонуургап дыңнап, көрүп ор бис.

Байырлал эгелээнин кө-жээниң башкарыкчылары аныяк коллегаларывис Ролан-да Казакаова биле Виктория Тас-оол чарлапты. Чүнүң-даа мурнунда бистиң аравыстан «өске өртемчейе аътта-ныпкан» коллегаларывиска мөгейи кылдыр сактышкын-ның минутазын чарлаптарга, экрандан аравыска ажилдап чораан эргим кижилеривис — журналист коллегаларывис-тың чырык шырайларын та-нып, чоргаарланып ор бис. Оларның аразында Светлана Владимировна Козлова бо чылын 80 харлаар турган. Тываның Журналистер эвилели-ниң баштаар чери 2013 чылды Светлана Козлованың чылы кылдыр чарлаар шиитпирни үндүргөн. Журналист, чогаал-чы С.В.Козлованың ажил-чорудулгазынга тураскааткан эртем конференциязы эртер, ол ышкаш журналистер орту-зунга чогаадкчы мөөрейни чарлаар.

Российжи Парлалганың

хүнүнге тураскааткан байыр-лыг хуралда Тыва Республи-каның Баштыңы — Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол, федералдыг кол инспектор А.С.Попов, ТР-ниң Дээди Ху-ралының комитет даргазы И.П.Самойленко болгаш тыва журналистиканың үндези-лекчилери Екатерина Тано-ва, Раиса Яндараа, Таан-оол Хертек, Кара-Күске Чооду, Га-лина Монгуш, Даңзы Салчак олар болгаш аңгы-аңгы яамы-ларның база ведомстволар-ның төлээлери байыр чедире-ри-биле киржип чедип келген.

ТР-ниң Баштыңы-Чазаа-ның Даргазы Шолбан Кара-оол сөс алгаш, республика-ның массалыг информация чепсектериниң бүгү ажилдак-

бирги одуругда олуруп турар хоочуннарывиска мөгейип, база катап изиг адыш час-каашкыннары-биле байырдан чедирип каалыңар (диңмит-тиг адыш часкаашкыннары). Ылаңгыя бо үнүп келген чыл Тыва Республикага 2014 чыл-да болур улуг байырлал — Тываның Россия-биле дем-нежилгезиниң 100 чыл оюнга шыңгыы белеткенир чылывис болгай. Аңаа чедир кылыр уjurлуг мурнувуста салдын-ган хөй сорулгаларны чедип алыр дээш, чонну идепкей-лиг ажил-ишче кыйгырып, бүгү күжүвүстү олче мөөңнеп, хаара тударын шупту дең-ге чедип алыр уjurлуг бис.

Сөөлгү үеде солун-сет-күүлдерниң Интернет шугу-

«Тыва журналистиканың хөгжүлдесинге кириген үлүг-хуузу» деп тускай шаңналды алган Т.П.Хертек биле С.Балчыр.

чыларына изиг байыр чеди-рип, эге сөстү алды. «Тыва-ның бурунгаар хөгжүлдесинге журналистер силерниң үнү-ңер чугула черни ээлеп турар. Тыва парлалганың үндезилек-чилериниң эгелеп каан улуг ажил-херээн бөгүн аныяк коллегалары төлөпти-биле уламчылап турар. Журналис-тер боттарын көргүзер дээш эвес, а чүнүң-даа мурнунда амыдыралдың болгаш ажил-иштиң маадырларын көргү-зер дээш ажилдап чаңчыккан кижилер-дир. Ынчангаш бо

мунда боттарының арыннары ажиттынганы республикада болуп турар болушкуннары кончуг дүрген билип алыры-ның эптиг аргазы апарган. Сайзыраңгай үеде чурттап ту-рар чурттакчы чонга бо чүүл кончуг таарымчалыг байдалды тургускан дээрзи чугаажок» — деп, Ш.Кара-оол демдегледі.

Байыр чедиреишкениниң чылыг сөстери-биле катый Ш.В.Кара-оол эрте берген 2012 чылдың онзагай бо-лушкуннарын демдегледі. (Уланчызы 3-кү арында).

Кыштаглаашкын — амгы үеде

Тываның Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызының дыңнатканы-биле республиканың көдээ черлеринде мал-маганның хөй кезинин мал-чемгерер черлерде тургуза азырап турар. Чамдык хар улуг черлерде хүндүскү мал одарладыр берге байдалда туруп турар.

2012-2013 чылдың кыжынынга белеткел кылдыр мал чеминге 191,1 муң тонна сиген, 1890 тонна хоолулуг мал чеми, 15,4 муң тонна саваң алдынган болгай. Оон кырындан немей 130 тонна тараа холумактыг мал чемин чедир садып алыры-биле 1,6 млн. рубльди 33 ажил-агыйларже шилчиткен. Оон аңгыда кааңнаашкындан эвээш сиген алган чамдык ажил-агыйларга немей мал чеми садып алзын дээш 8 млн. рубльди орнун тургузар хевир-биле шилчидер.

Январь 10-нуң байдалы-биле алырга, республикада ниитизи-биле 11,1 муң тонна сиген, 0,4 муң тонна хоолулуг мал чеми чарыг-даттыг. А арткан мал чеми башкы оът-сиген үнгүже чедир

четчир ужурулуг деп, специалистер санап турар. Ажил-агыйларның хөй кезинде кышкы малдың деңгели ортумак. Мал бажының чидирин болгаш аарыг малдар дугайында республиканың кайы-даа булуңунда демдеглеттинмээн.

Тес-Хем, Мөңгүн-Тайга болгаш өске-даа кожуннарның кыштагларында шөфтээшкнге аңгы-аңгы организациялардан болгаш албан черлеринден дузалакчыларны бажыглаан. Мөңгүн-Тайгада шөфтээшкнге 22 кажаа арыглаар кылдыр кириген.

Мал кыштаглаашкынының талазы-биле айтырылгар — үргүлчү Тываның Чазааның улуг кичээгейинде. Кожууннар администрациялары кышкы мал ажылын кошкатпайн, малчынарның кыштагларында мал чемин үе-шаанда чедирерин чугула хыналдага алыр. Ынчангаш кожуннарда көдээ ажил-агыйының албан черлеринин мурнунда салдыгган кол сорулга — кышкы үеде мал бажының санын чидирг чокка эрттирер дээш бүгү хемчеглерни алыр.

Хову-Аксында

Чаңгыс-даа таварылга бүрүткеттинмээн

Россияның региона-рының хөгжүлдө яамызының чуртталга политика болгаш чуртталга-коммунал ажил-агый департаментинин директору Юрий Осиповтун дыңнадып турары-биле алырга, Хову-Аксы суурга болган айыыл-халаптың соонда кижилер аразында доңуп-дожаан таварылгалар чаңгыс-даа бүрүткеттинмээн.

Хергелзэн кижилерге дүн-хүн чок ажилдап турар түр када эмчи черлеринде чугула дузаны чедирип турар. Суурнуң чылыг болгаш суг-биле хандырылганын катап тургузар дээш бригадалар үш ээл-чегде соксаал чок ажилдап турар. Айыыл-халап соонда, декабрь 29-тан тура 5-ки котел ажилдап эгелзэн, 4,6 км бус чоруур суур-рундактар септеттинген, суг дамчыыр суур-рундактарда септелге ажилдары доостур четкен.

Суурже 1125 "буржуйка" — суулуларны эккеп, чурттакчы чонга үлзэн. Хову-аксыжыларның чамдыктары электри-биле чылыдар херекселдерни хөйү-биле ажыглап турза-даа, немелде үш трансформатор подстанцияларны тургуска-

ныннан электри талазы-биле бергедээшкннер, үзүктелиш-киннер чок.

Социал албан черлеринде тускай "теплотрон" — котелдарны тургузуп каан. Оларның ачызында кожуннуң төп эмнелгези ажылын эгелеп, а январь 12,13,14 хүннеринде уруглар сады база школа ажы-төлдү хүлээр аргалыг болур. Январь 11-де "теплотрон" — котелдун дузазы-биле хоочуннар бажында чылыгны тургускан.

Эртип турган ажилдарның шынарынга болгаш хуусаазынга дошкун сооктар улуг салдарны чедиргени чугаажок, ынчалза-даа эң берге үелер январь айның баштайгы хүннеринде эрткен деп чугаалап болур. Амгы үеде септелге ажилдарын дарый доозарының дугайында айтырылгарны шиитпирлеп турар.

Тыва Республиканың Чазаа 2013 чылдың чайын Хову-Аксы суурга чаа котельнаяны тургузуп, ону ажыгдалче кирир планнап турган. Аңаа херек дериг-херекселди база оон мурнунда-ла садып алган.

ТР-ниң албан-езуунун сайтызындан.

Тыва Республиканың Чазаанда

БАШТАЙГЫ ТҮҢНЭЛДЕРИН ҮНДҮРГЕН

Тыва Республиканың 2012 чылдагы социал-экономиктиг хөгжүлдээзиниң баштайгы түңнелдерин Чазаакка болган ээл-чеглиг хуралында үндүргөн.

2012 чылдың түңнелдерин үндүрүп тура, Тываның экономика-казының сайзыралы нарын байдалдарда чоруп турар дээрзин Чазаак кижигүннери демдеглезинер. Эрткен чыл күчүлүг чер шимчээшкннери-биле эгелзэн болгаш Хову-Аксында ЧЭТ-ке болган халап-биле доозулган, ол чүүлдер кижигүннери, материалдыг болгаш саң-хөө курлавырларын хаара тударын негээн. Делегей кризисинин уржуундан боттарының инвестиция планнарынга улуг-улуг өскерилгелерни "Лунсин" болгаш "Тардан Голд" даг-тывыш компаниялары киригеннер. Чайгы каңдаашкыннар тараа шөлдеринин барык үштүн бир кезин үндүр бижиинге чедирген, ол чорук көдээ ажил-агый бүдүрүлгезинге салдарлыг болганы чугаажок.

Ындыг турбуже республиканың экономиказы хөгжүлдээзин соксатпаан дээрзин Чазаак кижигүннери демдеглезинер. Ол дугайын ажил чок чоруктарның санының кызырылганы, чоннуң акша-шалыңының болгаш орулгазының өзүп турары, чуртталга бажыңнарын тударының бедик темпелеринин хевээр артып

турары бадыткап турар.

Экономика сайыды Елена Каратаеваның дыңнатканын езу-гаар алырга, үлетпүр бүдүрүлгезинин индексин 2011 чылдаазынга деңнээр, 100,5 хуу болган. Дилиг материалдарының, аш-чем продуктуларының бүдүрүлгези болгаш ыяш белеткели чыл дургузунда көвүдөп келген. Ындыг турбуже Үлетпүр яамызы чамдык даал-

16,5 хуу, консерваларны — 14,3 хуу балык продукциязын 9,9 хуу хөй бүдүргөн.

Чыл дургузунда 55 муң де белчин метр чуртталга шөл ажыгдалче кириген. Оон-би Россияның Регион сайзыралы яамызының республикага онааг хемчээлин күөсеткен.

Чонну ажилга хаара туд, төптүн деткимчези-биле эртк-

”

Республиканың социал-экономиктиг сайзыралының чорудулгазын дол башкаар сорулга-биле түңнелдерни ай санында үндүрер.

галарны күөсөдип шыдаваан. Оон чылдагааны-хөмүр-даш казып тыварының хемчээлин 20 хуу кызырганы, Тываның даг-руда компаниязы даштыкы рынокче хөмүр-дашты чүдүрүп чорударын эвээжеткени, чүге дээрже негелде чок болган. Ол ышкаш Енисейниң үлетпүр компаниязы хөмүр-даш казып тывар ажилды 2012 чылдың майдан соксаткан.

Көдээ ажил-агый продукциязының хемчээли баш удур санаан деңгелинден ажып, харын-даа 1,4 хуу көвүдзэн. Сүт, эт, дүк бүдүрүлгези өскөн. Колбаса кылыгларын бүдүрерин 2,2 катап улгаттырган, чалаң сүт продукциязын—

чылын 14,8 муң кижини күш-ажыга кириген. Ажил чок кижилерни саны 28,1 муң кижиги турганында 25,5 муң кижиги чедир кызырылган.

Чамдык яамыларның көргүзүлгелеринин ажил-чорудулгазынга салдар чедирип турары барымдаалааш, яамыларны каттышкан бухгалтерияларын тургузарының дугайында айтырыгны сайгарып көөрүнүн дугайында шиитпир хүлээп алдыгган. Республиканың социал-экономиктиг сайзыралының чорудулгазын дол башкаар сорулга-биле түңнелдерни ай санында үндүрер де дугурушкан.

”Россия: өскерлишкннерниң девискээри”

ТУРИЗМ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ТӨЛЕВИЛЕЛДЕРНИ САЙЗЫРАДЫР

Февраль 14-16 хүннеринде Красноярск хоорайга Россия Федерациязының Чазааның, РФ-тиң Экономика хөгжүлдээзинин, регионнар хөгжүлдээзинин яамыларының база Красноярск крайның Чазааның деткимчези-биле "Россия: өскерлишкннерниң девискээри" деп кыйгырыг-ның адаа-биле 10-гу экономиктиг шуулган болуп турар. Юбилейлиг шуулганга чаңчыл

калбаа-биле таныштырар сорулгалыг шөлдерни бээр көрдүнгөн. Оларның аразында "Русгидро", "Роснефть", Ажаалга банкызы, ийи регион — Красноярск край биле Тыва Республика кирип турар.

Ук шуулганга Тыва Республиканың киржилгезинин белеткел ажилдарының дугайында ТР-ниң Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Михаил Козловтун удур-

программа Тывада ажилдап турар. ТР-ниң Чазаак Даргазының санап турары-биле алырга, Владимир Путинниң "Россияның эртинези" деп адааны, республикада, чурттуң янзы-бүрү булуңнарындан, чоокку болгаш ыраккы даштыкы чурттардан хөй санныг аалчыларны хаара тударына шупту байдалдар бар. Ону эрткен чылын Красноярск хоорайга болуп

”

Владимир Путинниң "Россияның эртинези" деп адааны, республикада, чурттуң янзы-бүрү булуңнарындан, чоокку болгаш ыраккы даштыкы чурттардан хөй санныг аалчыларны хаара тударына шупту байдалдар бар.

тулгазы-биле эрткен хуралга чугаалашкан. Тыва Республиканың талазындан ТР-ниң Культура яамызының "Мөңгүн-Булак" этнокультурлуг турбааза инвестиция төлевилели өзек черни ээлээр дээрзин шиитпирлээн. "Турисчи" теманы улам сайзырадыр дээш "Азас" биле "Дус-Хөл" төлевилелдерин таныштырар деп планнаан. Оон аңгыда Үлетпүр, тудуг, экономика яамыларының 13 төлевилелдерин буклеттерге көргүзөр.

Сөөлгү чылдарда республиканың экономикасында туризм адырынче улуг кичээнгени салып турарын барымдаалап, шуулганга туризм талазы-биле төлевилелдерни кириштирери ужу-уткалыг. ТР-ниң Баштыңы Шолбан Кара-оолдун үзел-бодалы-биле туризмни сайзырадыр тускай сорулгалыг

эрткен шуулганга "Этнокультурлуг турисчи комплекс "Алдын-Булак" деп төлевилелге хамаарыштыр келген аалчыларның улуг сонуггалы херечилеп турар. "Алдын-Булак" комплекзинге барып чораш, ону магадап ханмаан Красноярск крайның губернатору Лев Кузнецов ук тыва төлевилелди хүндүлүг аалчыларга боду амы-хууда таныштырган дээрзин сагындыраал.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол шуулганга киржилгеже улуг кичээнгени салып турар. Болуп эртер хемчег Тываже инвестиция талазы-биле сонуггалды хаара тударына база оон-даа улам хөгжүлдээзинге улуг ужу-дузалыг дээрзи билдингир.

govtuva.ru-дан.

«ЧОНАР-ДАШ ДЕМИР-ҮЖҮК». ТИИЛЕКЧИЛЕР – «ШЫНДА»

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Ол дээрме 2011 чылдың төнчү-үндө болган улуг чер шимчээшкенин салдары – 148 катап болган фтершоктарны чурттап эрткен ыл-дыр дээрзин айтыпшаан, (ову-Аксы суурнуң ийи муң ажыг урттачылары бо кыжын чылыг ок артканын, ол айыыл-халапты айладыр дээр ап турар бүгү хем-еглерни чедингири-биле тайыл-ырлады. 1959 чылда-ла туттунган ову-Аксының котельнаязының ериг-херекселдери 25 чыл дургу-нда ажилдаар хуусаазын оран-ок ажыр ажилдаш үрелгени – ол чылдагаан болуп турарын, ижилерниң ачызында ол мынчага ыдажып келгенин Дарга тайыл-ырлады. Ынчангаш чамдык бу-улуг кижилер дилээри-биле ызыгаарланып турар массалыг информация чепсектери ооң онунга байдалды шынны-биле ыргүзүп, илеткеп, үрелишкенин ырген эдип алыр дээр кымнар, ичаар ажилдап турарын чыры-ып, сайгарылгалыг репортаж-арны кылыры чугулазын, 2013 чылдың август-сентябрь үезинге дир Хову-Аксының котель-язын чаартыр сорулга салдын-нын Шолбан Валерьевич дың-ты.

2013 чылда хөй тудуглар ажыг-лече кирерин база сагындырды. Таңгыя республиканың арны-луп турар "Азия төвү" турас-алды чаарты кылыры, ону дол-дыр чараш паркты деринирин-кек кылдыр айытты. "Азия тө-тураскаал, шынап-ла, Тываның-ты, кайы-даа диптен келген-килерниң сонургап, сураглап-ааш, чедер чери болуп, хөй-иесторларны Тываже хаара-арынга улуг рольду ойнаар-улуг дээрзин чугаалады. 2012-да республиканың хоорай-ының төп кудумчуларының-ктарын асфальтылаар болгаш-ээр ажилдарны чоруткан, ам-рга сайгылганнарны чырыдар-ил уламчылап турар. Эргижин-чуртталга оран-саваларын-уп, чаа бажыңнарны тудар-эвилел амыдыралга уламчы-ы. Ынчангаш МИЧ бар четпес-ин чөптүү-биле шүгүмчүлөви-и, кылдыгган ажилдарны база-епти-биле көргүзүп, Тыва-ге чурттаарынга таарымчалыг-дээрзин бүгүдөге чедирер-и ажилдаар апаар дээрзин-бан Валерьевич чугаалаан. Аңгыда 1990 чылдарның-араашкын үези эрткен, ам-ал экижип турар үеде солун-ынып турар дээрме, канчал-даа-ышпас чүүл-дүр дээр, "Хем-иң сылдызы" солун бир чыл-ы чырыкче үнмейн барганы-хагдынган дугайында ме-и чаа дыңнап турарын-каш, ол төөгүлүг, эрткен-гүг, номчукчуңу сонургалын-ап алган солунну катап-узарынга хамаарыштыр-еглерни алырын Шолбан-оол информатизация болгаш-пзаа сайыды О.Д. Натсакка-ан.

14 чылдың улуг байырлалын-тиг уткууру-биле демнежи-п жылдаарынче Ш.В.Кара-оол-алистерни кыйгырды. Ба-ылда шаңнал-мактал чок чүве-и турар, Шолбан Валерьевич-и МИЧ ажилдакчыларынга-е шаңналдарын тывысты.

«Шын» солунуң коллективи хоочун журналистери-биле.

Эң-не өөрүнчү чүүл – Тыва журналистиканың сайзырал-хөгжүлдөзүн киирип келген төлөптиг үлүг-хуузу дээр деп бедик шаңналды "Шын" солунга хөй чылдарда ниитилел-политиктиг килдистиң редактору болуп ажил-даан "Шылгараңгай күш-ажыл дээр" деп медаль база Респу-блика Ордениниң эдилекчизи, Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы Таан-оол Попанашович Хертеке тыпсып, чонар-даш демир-үжүктү, дипло-ну болгаш алдын хол шагы бе-лекти тутсуп берди. Оон аңгыда бистиң "Шын" солун редакция-зында 33 чыл ажилдап чоруур улуг корректорувус Елизавета

байырлыг хуралга чарлап үндүрдү. "Аналитиктиг статья" (тыва дылда) деп номинацияның ти-илекчизи "Шын" солунуң килдс редактору Галина Маспик-оол болган. "Очерк", "Интервью" деп номинацияларга база-ла бистиң "Шынның" ажилдакчылары Ази-на Тау биле Валерия Конгар ти-илээн. "Репортаж" деп номи-нацияга хоочун радиожурналист Лидия Иргит тиилекчи болду. Орус дылда бо-ла номинацияларга тиилекчилер Зоя Донгак, Елена Чадамба, Василий Моисеенко, Виктория Лачугина олар болган.

Оон мурнунда турбаан, чаа номинациялар мөөрейге немеш-кен. Оларның түнели мындыг

Бады-Хоо Кадык камгалал ямы-зының болгаш Хоочуннар чөвү-ленин, Валерия Конгар Өөредилге ямызынын, Азиана Тау Онза бай-далдар ямызының Тывада салбы-рының хүндүлүг бижики-биле шаңнатты.

Байырлыг хурал соонда "Шын" солунуң редакциязынга бөгүн ажилдап турар аныяк журналистер биле солунуң хоочуннары "төгерик столду" организа-стап эрттирген. Аңаа солунуң бөгү-гү болгаш келир үезиниң дугайында чугааны кылып тура, кол редактор Инна Дамба-Хуурак мынча дээр:

– Өске мергежилдин кижилери хүндүлүг дыштанылгаже үнген соонда, ажылы-биле байырлажып кааптар, уттундуруп-даа каар бол-гай. А журналистер, чырыдыш-кын ажылының кижилерин уттур арга чок, оларның арга-дуржул-газы дыка херек. Журналист кижиге арга-дуржулга чылдар-биле кээр болгай, мени алыр болза арга-дуржулга чок кижиге ол чылдар-биле эвес, оон кыска үеде келзин дээр болза, хоочуннар-биле сырый ажилдап, олардан өөре-нири бир дугаар чугула чүүл болур. Ынчангаш силер-биле бөгүн чоок таныжып алыр аргалыг болуп турарымга өөрүп тур мен. Силер-ниң эгелеп каан ажил-херээрне уламчылаар улуг харысалга онаашкан болганда, силерниң чагыг-сөзүңер, үнелелиңер, санал-оналдарыңар меңээ база солунуң аныяк ажилдакчыларыңа канчаар-даа аажок чугула херек. Хоочуннар чөвүлелин тургузар бис, силерни кижиге бүрүзүн кириштирип тур-гаш, журналистиканың чажыттарын ажыдып, мастер-класстар хевирлиг хемчеглерни эрттирер бис.

"Шынның" хоочуннары Т.П. Хертек, В.Ф. Чадамба, Г.Ш. Монгуш, Д.Н. Салчак, А.С. Бегзин-оол, Д.Т. Дамба-Хуурак болгаш өскелер-даа аныяк солунчуларга байырлал-биле чылыг-чымчак йөрээлдерни салып, чагыг-сүмезин берип, моон сонгаар-даа "Шын" солунга бараан болурун ааза-дылар. Редакция коллегиязы хо-очуннарынга материалдыг детким-чениң чагаа халтарын тутсуп, аяк шай, амданныг аш-чем-биле хүндүлээн.

"Шынчылар" февраль айда ужурашкаш, ажыл-агыйжы хура-лынга солунуң бөгүгү парлалга-ларының чедер-четпестерин сай-гарып көөр сорулганы салган.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ, "Шынның" корр.

"БАЙЫРНЫ ЧЕДИРГЕН"

Россияның Парлалга хүнүнүн бүдүүзүндө "Шын" солунуң кол редактору И.М. Дамба-Хуурактың адынга хөй санныг телеграммалар, чагаалар болгаш байыр чедиришкени келген.

Оларның аразында Тыва Рес-публиканың Чазааның Даргазының оралакчызы-кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө сайыды Анатолий Дамба-Хуурак, Тыва Республиканың Арбитраж судунун даргазы Владимир Ажи, Роском-хайгааралдың Тыва Республикада эргелелиниң удуртукчузу Мөңгүн-оол Куулар болгаш өске-даа удуртукчулар кирип турар.

Редакцияга келген чагааларда профессионал байырлалы-биле солунуң журналистеринге, хо-очуннарынга байыр чедирген одуруглар хөйү-биле кирген болгаш ооң авторлары чогаа-дыкчы чедишкенин, кадык-шылды, өг-бүлелеринге аас-кежин оларга күзээн.

Чылыг сестери, чаагай күзээш-кинери дээр байыр чедирген удуртукчуларга болгаш коллектив-терге өөрүп четтиргенин "Шын" солун редакциязының коллективи илергейлеп турар.

Бистиң корр.

Мөгейиг

МӨЧЭЭН СООНДА...

Тываның Баштыңы Шол-бан Кара-оол республиканың дээди шаңналы – Тыва Республиканың Ордени-биле Бай-Тайга кожуунуң чагыр-газының даргазы Сергей Саин-Белекович Монгушту мөчээн соонда шаңнаарының дугайында Чарлыкка ат салган.

Дээди шаңналды Сергей Монгушка Тыва Республиканың сайзыралының эрге-ажыктарыңа дүүштүр ниитилелди каттыш-тырарыңа хууда салышкыны дээр тывыскан деп ол доку-ментида чугаалап турар. Сергей Саин-Белекович чаагай сеткилдиг болгаш билдиг чоруу-биле ылгалып чораан деп, Чазак Даргазы демдеглеп турар. Ооң ындыг шынарлары чүгле хуу амыдыралыңа эвес, бодунуң профессионал ажил-чорудулга-зының үезинде база көстүп турган.

Иштики херектер ямызының удуртукчузунга ажилдап тургаш, дүвүрээзинниң 1990 чылдарны республиканың ажып эртеринге ол хөй чүүлдерни кылган. Чоннуң чаңгыс демин быжыглаарының айтырылганы ооң хуу хамаа-рылгазы болгаш идепкейлиг амыдыралчы туружу назынының бүгү дургузунда, Бай-Тайга кожуунуң чагыргазының даргазы албан-дужаалга-даа онзаланып турган. Чугула айтырылганы кады шиитпирлээри-биле тус черниң эрге-чагыргаларын муни-ципалдыг тургузугнуң чуртта-чылары-биле демнештиреринче угланган сорулганы ол идепкейлиг салып келген. Ол хүлээлгени Сергей Саин-Белекович күүседип шыдап турган.

Ол ажилдап чорааш мөчээн. Республиканың дээди шаңналы дээрме хамааты ниитилелди болгаш ында чурумну быжыглап келгени дээр генералга тывыскан шаңнал болур.

Россияның Журналистер эвилелиниң чаа кежигүннери.

Маадыевна Барыскага "Тыва Рес-публиканың алдарлыг ажилдак-чызы" бедик атты база корректор Вера Быйымбаевна Монгушка хүндүлүг бижики Чазак Баштыңы тывысты. Олардан аңгыда Назым Доржу, Мерген Ондар (КТРК "Тыва"), Оксана Базыр (альманах "Улуг-Хем"), Мира Конгул-оол ("Тываның аныяктары"), Чойган-маа Хертек ("Тыва полиграф") олар Тываның Баштыңы Чазак Даргазының хүндүлел бижики-биле шаңнатты.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) даргазының өмүнээзинден байыр чедирбишаан, депутат И.П. Самойленко шаңналдарны база тывысты. ТР-ниң Дээди Хуралының (парламентизиниң) хүндүлүг би-жики-биле шаңнатканнарның аразында – "Шын" болгаш "Ту-винская правда" солуннарның ниитилел-политиктиг килдистер-ниң редакторлары Светлана Бал-чыр биле Александр Филатенко.

Профессионал журналистер-ниң "Чонар-даш демир-үжүк-2012" республика мөөрейиниң түнелин

болду: "Эң эки уран чогаал ре-дактору" – Николай Куулар; "Уран чогаалдың эң эки дерикчизи" – Владимир Донгак; "Өөредилге-методиктиг литератураның эң эки чыыкчызы" – Людмила Ооржак; "Эң эки ном чыыкчызы" – Алексей Пирлей; "Эң эки дизайн" – "Улуг-Хем" сеткүүлү; "Чылдың ажыдышкыны" – "Мотиватор" солун, "Глянец Тувы" сеткүүлү; "Эң эки сайт" – "Шын" солун. Чаа ажиттыг хиреде бистиң сол-лунуң сайтызы тиилекчи болганы биске ийи дакпыр өөрүшкү дээрзи чугаажок. "Тыва литература бол-гаш дыл дугайында эң эки мате-риал" деп тускай шаңналга "Шын" солунга пар-латтыг ажил-биле ТГШИ-ниң эртем секретары Люд-мила Мижит төлөптиг болган.

Улаштыр хөй-хөй ямыларның болгаш албан организацияларның төлээлери адыр аайы-биле эки ажилдаан журналистерге шаңнал-макталдарны тывыскан. Бистиң солунуң журналистери Галина Маспик-оол, Светлана Балчыр (Аныяктар политиказы болгаш спорт ямызының), Алдынай

ДЕЛЕГЕЙ ЧЕРГЕЛИГ ЧАЙЫННАЛЧАК ЧЕДИИШКИН

Тываның Чазааның үрер хөгжүм оркестри Тайваньга болуп эрткен Бүгү-делегейниң үрер хөгжүм оркестрлериниң фестивалына чедиишкенин киришкеш, ээп чанып келген.

Үрер хөгжүм коллективи массалыг информация чепсектеринге республиканың Р.Кенденбиль аттыг уругларның уран чүүл школазының залына парлалга конференциязын эрттирген. Тываның Чазааның үрер хөгжүм оркестриниң коллективиниң чедиишкени делегей чергелиг чайынналчак болган дээрзин улуг чоргааралбиле демдегледип болур. Олар, шынап-ла, бүдүн Россияның бир булуңунда турар бичии Тыва деп күрүнениң адын бедик тутпушаан, каяа-даа чедир алдаржыдып чоруур.

Бо удаада киришкен төлөвилелге база-ла кайгамчык киржилгези-биле делегейни кайгаткан. Өске чуртка, өске идик-хептиг, өске хөгжүм херекселдерлиг, өске "даштыкы" аъттарлыг күүселде дээрже делегейде каяа-даа практика кырынга болдунмаан чүүлдүр дээрзин оркестриниң удуртукчу Тимур Дулуш онзалап демдеглээн. Ынчалзажок бистиң чаңгыс чер-чурттугларымыс Тыва Республиканың, Россияның мундан төлээлер болур улуг харысалгалыг болганда, бедик деңгелге киришкеш, хамыктың хүндүткелин чаалап алган.

Парад-чыскаалга ниитизи-биле 34 оркестр коллективи киришкен. Оларның аразында чүгле ийи даштыкы коллектив — Япониядан база Тывадан. Тываның үрер хөгжүм оркестри парадтың эң-не бажына Тываның болгаш Россияның туктарын бедик чоргаарал-биле киискидир тудуп алгаш чорааны — улуг өөрүшкү болгаш чоргаарал. Ол-ла хүн кежээ фестивалдың киржикчилери Дзяи Ситиниң стадионунга оркестрлер маршының парады база болган. Аңаа Тываның коллективи 15 минута дургунда бодунуң кайгамчык улуг, чараш аъттарлыг көргүзүүн бараалгаткан. А декабрь 30-де улуг концерт залына үрер хөгжүм оркестри бүдүн 1 шак чартык үениң иштинде Тываның классиктери Р.Кенденбиль, В.Тока, Б.-М. Тулуш оларның хөгжүм чогаалдары кирген көргүзүүн база-ла чайынналчак чедиишкенин көргүскен. База ол ышкыш коллектив бодунуң концерт программасы-биле Пекинге, Улан-Баторга база үнген. Оркестр бүрүзү Дзяи провинцияның Минг-Хуи Хуанг губернаторнуң хүлээп алышынынга киришкеш, Культура парыгына болгаш концерт залына концерт көргүзүүн бараалгаткан.

Парлалга конференциязынга үрер хөгжүм оркестриниң директору А.Ю. Опуялаа, оркестриниң кол дирижеру Т.Д. Дулуш, Тываның

алдарлыг чылгычызы Г.С. Монгуш база үрер хөгжүм оркестриниң солизи С.Д. Кара-оол-Дулуш олар тус черниң массалыг информация чепсектериниң төлээлериниң сонуургааны айтырыгларына чедигир болгаш солун харыыларны берген.

КТРК "Тыва" телекомпания, Виктория Тас-оол: "Силерниң коллектив бир дугаар аъттарлыг күүселдени көргүскен болганда, Кыдат республиканың кичээнге-йинде онза черни ээлээн силер. Ынчангаш ам олар силерниң арга-дуржулгандардан көрүп, боттары практика кырынга шенеп, боттарының аъттыг үрер хөгжүм оркестрин тургузар дугайында чугааны кылган бе?"

Тимур Дулуш: "Каяа бис баш удур Тайваньге белеткел чорудары-биле барып турувуста, 3, 6 шак дургунда үргүлчүлүп турган белеткел ажилдарын видео болгаш фото-чуруктарга тырттырып ап турган болгай. А үрер хөгжүм херекселдеринге ойнавышаан, аъттарны база чаңгыс холу-биле удуртук дээрзи нарын ажил дээрзин олар херек кырында көргөн. Кыдат аъттар бистиң аъттар ышкыш чаңгыс хол-биле эвес, а ийи хол-биле башкара кылдыр өөредип каанындан

черниң специалистери-биле чугаалажып, аъттарны кыдат дыл кырынга башкара сөстөрнү өөренип ап, белеткел ажилын чоруткан бис. Аъттарны бис болза, дынындан хол-биле башкара болгай бис, а оларның аъттарын кайы талаже ээр сен, ол талакы бут-биле тепсеп башкара. Аът хөгжүмге дыка дүрген өөренип чаңгыс бээр болгаш, күүселде үезинде аъттарның чоруу хөгжүмнүң аялгазының аайы-биле каттыжа бээр. Аъттар күүселде үезинде карактарын шийип алгаш, баштарын савап турар апаар".

Кызылдың "Кызыл-неделя" солун, Виктория Салчак: "Кандыг-даа фестиваль — чаа-чаа ужуражылгалар, чаа-чаа бодаалдар. Силерниң көрүжүңер-биле өске оркестрлер кандыг болганыл?"

Софья Кара-оол-Дулуш: "Бо улуг, делегей чергелиг төлөвилелче тускай шилиттинген коллективтер кирген, ук төлөвилелче кирери берге. Ол дээрже шупту тергини шыырак дээн оркестрлердир. Ылаңгыя Японияның оркестринде шуут-ла бичии хөгжүмчүлөр бар, чүге дизе оларда уругларны бичиизинден эгелеп өөредип турар болгаш, оркестри дыка шыырак болуп турар.

Фестивальдың демдээ — хүлөр аскыр-дагаажыгаш.

кире бээр деп чүүлдү. Аңаа кижиниң организми чаңгыгар ужурулг болгай, а бистиң хөгжүмчүлөүмүс барган дораан кыдат аъттар кырынга олурупкаш, үрер хөгжүм херекселдерин туткаш, бүдүн парад-чыскаалды чоргаар башкарган.

Тываның Чазааның үрер хөгжүм оркестри боттарының көргүзүү-биле хамыкты кайгаткан дээрзи оларны журналистер шупту үглөп, тырттырып ап, соксаал чок интервью

Парлалга конференциязының үезинде.

аңгыда, оларны кыдат дыл кырынга башкараы база бир нарын ажил болган. Геннадий Сендижапович ол талазы-биле кончук берге ажилды чоруткан. Уран чүүлдүң кижилеринге чогаадыкчы арга-дуржулганы бодунга шыгжаары улуг частырыг деп санаттынар. Ынчангаш хөгжүм кижилер бүрүзүнүң сагыш-сеткилиниң кезээ болганда, ону шупту ханы билер болгаш шиңгээдир ужурулг".

"Плюс Информ" неделя саанында үнер солун, Ирина Качан: "Геннадий Сендижапович, силер аъттар-биле дыка чоок харылзаалыг болгай силер, кыдат аъттары-биле канчаар «чугаалажып» турдунар?"

Геннадий Монгуш: "Бис май айда белеткел үезинде чорааш, тус

Чаңгыс сөс-биле чугаалаар болза, шупту шыырак оркестрлер киржип турар, кандызын кандыг дээр боор!"

Журналистерниң болгаш парлалга конференциязынга киришкен аалчыларның сонуургаан айтырыглары хөй болган. Үрер хөгжүм оркестриниң төлээлери, чеже-даа орук ырак-узак болган болза, олар бергелер дугайында эвес, а боттарының чедиишкениниң дугайында чугаалап, көргүзүп материалдарын сонуургадып, солун тайылбырларны берген. Шынап-ла, бодап-даа көрүңер даан, олар Тыва чуртунда 40-50 градус соок дазырткайнып турда, автобус-биле чуртундан үнгеш, Моолдун төңчү чок ховуларын эрткеш, Кыдат чуртун агаарыңче

ап турганы бадыткаан. Делегей чергелиг фестивалдың дугайында чаагай сактышкын кылдыр оркестриниң адынга Хүндүлел бижик-биле фестивалдың демдээ болур хүлөрдөн кылган чаптанчыг аскыр-дагаажыгаштың тураскаалы артып калган. Тимур Дырткы-ооловичиниң демдеглээни-биле, ол дээрже бүгү Тываның чедиишкени-дир, чүге дизе оркестриниң хөгжүмчүлери республиканың аңгы-аңгы булуңнарындан болганда. А Моолдун талазындан оркестриниң удуртукчузу Тимур Дулушка "Моол революцияның 90 чылы" деп медальды байырлыг байдалга тывыскаан.

Валерия КОНГАР.
Айдыс ДОРЖУНУҢ тырт-тырган чуруктары.

Тываның аныя журналистери чуртунга ажилдаары дээш...

Россияның парла хүнүнүң бүдүүзүндө 1 зылдың "Аныяк" өөдилге төвүнге өөреничилер, амдызын чүгле найысылалды аразына журналист адырының профунышкынныг ажил-рудулганы күштелдир талазы-биле Тыван Баштыңы Шолбан Ка оолдун республикан муниципалдыг солнарның кол редакторы-биле ужуражыл үезинде берген даалзы езугаар "Аныя журналисттер школаз ажиттыг турган.

Ук хемчегниң организаторлары ТР-ниң Өөредилге болг эртем база Харылзаа болг информатизация яамылары шлань киржикчи өөреникчилеринге мастер-класстар эрттирери-биле арга-дуржулгал болгаш баштайгы мергежил чедиишкенин аныяк башкылар тургузуун наркохгаарал албанының болгаш Өөредилге яамызының парла секретарьлары Чечена Булытс биле Ирина Сорокина, "Аныяк" төптүн башкылары Ирина Бузкина болгаш Лариса Валькова олар тургускан.

Ук школага ажил-херек оюннар, "Фотожурналистика", "Дизайн болгаш өрүп чыскаар", "Солун херээ", "МИЧ адырын хоойлужудулга" деп, кыска-д болза, ужурулгалыг мастер-класстар болуп эрткен. Өөреникчилер кыска үе дургунуңуңу-бүрү жанр аайы-биле материалдарны белеткеп шыдаа Чижээлээрге, Кызылдың № 1 школазының өөреникчизи Ви Сухоносова: "Чүгле журналисттер шың сеткили-биле боттарының планнарын уттупкаш, мергежил аайы-биле ажилыңче "хаккире" бээр салымныг. Мен биде даарымга, "Аныяк журналисттер школазы" дээрже, журналисттер адырында бодун боттандыры көөр аргалыг уругларга улуг дузалыг. Бижириңге салым чааныг улуска улуг идиг десаанап тур мен". А № 14 школа өөреникчизи Никита Иванов республиканың өңчүзүн, оң чонук кижилерин, хамааты хүлээлгези маадырлыгы-биле күүседип тургаш, амы-тынындан чарылга өртчү-десанттыктер тургузу турар. Ол Тываның уран чүүлүнүң болгаш ус ажилының чогаадыкчы коллективтерни дугайында: "Бөмбүрзектиң биде кайгамчык булуңунда, Енисей хемниң эгези төртүтүнген черге төөгүзү, езу-чаңчылдары болгаш каас-чараш бойдузу кадагалап арткан черге амыдырап-чурттаары улуг ат-алдар" деп магадап чугаалаан.

ТР-ниң Харылзаа болгаш информатизация болгаш Өөредилге болгаш эртем яамыларының парлалга албаннары.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының күрүне ачы-дузанын чедирип турар органның болгаш оларның албан-дужаалдыг кижилеринин, Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органның күрүне ачы-дузанын чедирип турар күрүнениң хамааты албан-хаакчыттарының шиитпирлеринге болгаш кылган ажылдарына (кылбаан чүүлдеринге) хомудалдарны кириеринин болгаш сайгарып көөрүнүн онзагай талаларының дугайында дүрүмнү бадылаарының дугайында
2012 чылдың октябрь 26 № 598 Кызыл хоорай

2010 чылдың июль 27-де "Күрүне болгаш муниципалдыг ачы-дузанын чедирерин организаастаарының дугайында" №210-ФХ Федералдыг хоойлунун 11.2 чүүлүнүн 4 кезээнге күштүр Тыва Республиканың Чазаның доктаалдары болза:

1. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының күрүне ачы-дузанын чедирип турар органның болгаш оларның албан-дужаалдыг кижилеринин, Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органның күрүне ачы-дузанын чедирип турар күрүнениң хамааты албан-хаакчыттарының шиитпирлеринге болгаш кылган ажылдарына (кылбаан чүүлдеринге) хомудалдарны кириеринин болгаш сайгарып көөрүнүн онзагай талаларының дугайында дүрүмнү бадылаар.

2. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының күрүне ачы-дузанын чедирип турар органның удуртукчулары хомудалдарны хүлээп алырының болгаш сайгарып көөрүнүн чурумун бо доктаал-биле дылаттыг дүрүмгө дүүштүр боттан-

дырар.

3. Тыва Республиканы тус чер бот-башкарылга органның Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылгазының күрүне ачы-дузанын чедирип турар органның болгаш оларның албан-дужаалдыг кижилеринин, Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылга органның муниципалдыг ачы-дузанын чедирип турар муниципалдыг албан-хаакчыттарының шиитпирлеринге болгаш кылган ажылдарына (кылбаан чүүлдеринге) хомудалдарны кириеринин болгаш сайгарып көөрүнүн чурумун тодарадып турар чогуур нормативтиг эрге-хоойлу актыларын бадылаарың сүмелээр.

4. Бо доктаал ону "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга албан-езузу-биле прлаан хүнден 10 хонук эрткенде күштүг болуп кирер.

5. Бо доктаалдың күүселдезинге контролду Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы М.С. Козловка дагзыр.

Тыва Республиканың Баштыңы-Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

2012 чылдың октябрь 26-да Тыва Республиканың Чазаның № 598 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының күрүне ачы-дузанын чедирип турар органның болгаш оларның албан-дужаалдыг кижилеринин, Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органның күрүне ачы-дузанын чедирип турар күрүнениң хамааты албан-хаакчыттарының шиитпирлеринге болгаш кылган ажылдарына (кылбаан чүүлдеринге) хомудалдарны кириеринин болгаш сайгарып көөрүнүн онзагай талаларының дугайында дүрүм

I. Ниити чүүлдер

1. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының күрүне ачы-дузанын чедирип турар органның болгаш оларның албан-дужаалдыг кижилеринин, Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органның күрүне ачы-дузанын чедирип турар күрүнениң хамааты албан-хаакчыттарының шиитпирлеринге болгаш кылган ажылдарына (кылбаан чүүлдеринге) хомудалдарны кириеринин болгаш сайгарып көөрүнүн онзагай талаларының дугайында дүрүм арадып турар.

Бо дүрүмнүн негелдези күрүне ачы-дузанын чедиреринге киржип турар Тыва Республиканың күрүне албан черлеринин он соңгаар-күрүне албан черлери дээр) ол-чорудулгазынга база хамааржыр.

2. Хомудалдарны кириерин болгаш арып көөрүн 2010 чылдың июль 27-де күрүне болгаш муниципалдыг ачы-дузанын чедирерин организаастаарының дугайында" 10-ФХ Федералдыг хоойлуда көрдүнгөн ум езугаар, бо дүрүмде доктаадып ускан онзагай талалары барымдаалап андырар.

I. Хомудалды кириеринин онзагай талалары

1. Бо дүрүмнүн I кезээнде айтылган доктаалды Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының күрүне ачы-дузанын чедирип турар органның, республиканың албан черлеринче (моон соңгаар-күрүне ачы-дузанын чедирип турар органның дээр) тус-тус кижилер азы диктиг черлер (күрүне органның аш оларның девискээр органның, үнениң бюджеттен дашкаар дуларының органның болгаш ның девискээр органның, тус чер башкарылга органның аңгыда) азы ның бүрүн эргелиг төлээлери (моон аар-билдиришкин ээзи дээр) күрүне дузанын чедиреринин дугайында аас-т, бижимел-биле азы электроннуг эрге кириер эргелиг.

4. Дараазында таварылгаларда билдиришкин ээзи хомудалды кириер болур:

а) күрүне ачы-дузанын чедиреринин дугайында билдиришкин ээзинин билдиришкенин бүрүткээринин хуусаазын хажытканда;

б) күрүне ачы-дузанын чедиреринин хуусаазын хажытканда;

в) күрүне ачы-дузанын чедиреринге Россия Федерациязының нормативтиг эрге-хоойлу актыларында, Тыва Республиканың эрге-хоойлу актыларында көрдүмзүн документилерни билдиришкин ээзинден негээнде;

г) күрүне ачы-дузанын чедиреринге Россия Федерациязының нормативтиг эрге-хоойлу актыларында, Тыва Республиканың эрге-хоойлу актыларында айтылган документилерни хүлээп алырындан ойталаанда;

д) федералдыг хоойлулардан болгаш күрүне ачы-дузанын чедиреринге Россия Федерациязының аңаа дүүштүр хүлээп алган нормативтиг эрге-хоойлу актыларында, Тыва Республиканың эрге-хоойлу актыларында ойталаарының барымдаалары айтылганда күрүне ачы-дузанын чедиреринден ойталаанда;

е) күрүне ачы-дузанын чедирип турар үеде Россия Федерациязының нормативтиг эрге-хоойлу актыларында, Тыва Республиканың нормативтиг эрге-хоойлу актыларында көрдүмзүн төлөвирни кылырын билдиришкин ээзинден негээнде;

ж) күрүне ачы-дузанын чедирерин биле тывыскан документилерде болдурган үжүк частырыгларын болгаш шын эвес чүүлдерин эдеринден күрүне ачы-дузанын чедирип турар орган, оң албан-дужалдыг кижизи ойталаанда азы ындыг эдилгелер кириеринин доктааттыг чурумун хажытканда.

5. Хомудалга "Күрүне болгаш муниципалдыг ачы-дузанын чедирерин организаастаарының дугайында" Федералдыг хоойлунун 11.2 чүүлүнүн 5 кезээнде кирген медээлер кирер ужурулг.

6. Бир эвес хомудалды билдиришкин ээзинин төлээзин дамчыштыр кириер турар азы ол кижиде билдиришкин ээзинин өмүнээзинден айтырыглар шиитпирлээр бүрүзүн эргезин бадыткап турар документи бар болза, бүрүн эргелерни бадыткаан документилерге кирер ужурулг чүүлдер:

а) Россия Федерациязының хоойлу-жудулгазын дүүштүр долдурган бүзүредилге бижикти (хуу кижилерге);

б) Россия Федерациязының хоойлу-жудулгазын дүүштүр долдурган, билдиришкин кириген черниң таңмазы-биле бадыткаан болгаш ол черниң удуртукчузунун азы ол удуртукчузун төлээлеткен кижизинин адын салган бүзүредилге бижикти (юридиктиг черлерге);

в) хамааты кижинин бүзүредилге бижик чокта билдиришкин ээзинин өмүнээзинден айтырыг шиитпирлеп болур эргелиг чоруунга дүүштүр хамаатыны албан-дужаалга томуйлаанының дугайында шиитпиринин азы дужаалдың хоолгазын.

7. Хомудалды бижимел хевирге саазынга азы электроннуг хевирге кириер болур.

8. Бижимел хевирге кирген хомудалды күрүне ачы-дузанын чедирип турар орган күрүне ачы-дузанын чедирер черниң турар черинге хүлээп алыр (күрүне ачы-дузанын алыры-биле билдиришкин ээзинин дилег кирген, чурум хажытканы деп хомудаан черинге азы айыттыг күрүне ачы-дузанының түннелдерин билдиришкин ээзинин алган черинге).

Бижимел хевиринин хомудалын почта-биле база чорудуп болур.

Хомудалды боду кириер келгенде билдиришкин ээзи бодун бадыткаар документини Россия Федерациязының хоойлу-жудулгазынга дүүштүр көргүзөр.

9. Хомудалды электроннуг хевирге билдиришкин ээзи дараазында черлерни дамчыштыр чорудар:

а) күрүне ачы-дузанын чедирип турар органның информация-телекоммуникацияның "Интернет" четкизинде албан-езуунун сайтызын;

б) информация-телекоммуникацияның "Интернет" четкизинде "Тыва Республикада күрүне ачы-дузанының порталы" күрүнениң информация системасын;

в) "Күрүне болгаш муниципалдыг ачы-дузаның (хүлээлгелеринин) чаңгыс аай порталы" күрүнениң федералдыг информация системасын.

8. Хомудалды билдиришкин ээзи күрүне болгаш муниципалдыг ачы-дуза чедирер хөй хүлээлгелиг төптү (моон соңгаар-хөй хүлээлгелиг төп дээр) дамчыштыр база чорудуп болур. Хомудал хөй хүлээлгелиг төпке келгенде ону сайгарып көөр кылдыр төлээлеткен органче хөй хүлээлгелиг төп биле күрүне ачы-дузанын чедирер органның аразында кады ажылдажылга дугайында дугуржулгада (моон соңгаар-кады ажылдажылга дугайында дугуржулга дээр) доктаадып тургускан чурум болгаш хуусаа езугаар хомудал киргенин дараазында ажыл хүнүнден орайтатпайн чорудар.

Хөй хүлээлгелиг төптүн күрүне ачы-дузанын чедиреринин чурумун хажытканынга хамаарыштыр хомудалды күрүне ачы-дузанын чидирер, кады ажылдажылга дугайында дугуржулга чарган орган бо дүрүмгө дүүштүр сайгарар.

Бо таварылгада хомудалды сайгарарының хуусаазын ону сайгарар кылдыр төлээлеткен органга бүрүткээн хүнден эгелеп санаар.

III. Тыва Республиканың күрүне ачы-дузанын чедирер органның болгаш оларның албан-дужаалдыг кижилеринин, күүсекчи эрге-чагырга органның күрүне ачы-дузанын чедирер күрүнениң хамааты албан-хаакчыттарының шиитпирлеринге болгаш кылган ажылдарына (кылбаан чүүлдеринге) хомудалды сайгарар албан-дужаалдыг кижилер

9. Тыва Республиканың күрүне ачы-дузанын чедирер органның болгаш оларның албан-дужаалдыг кижилеринин,

күүсекчи эрге-чагырга органның күрүне ачы-дузанын чедирер күрүнениң хамааты албан-хаакчыттарының шиитпирлеринге болгаш кылган ажылдарына (кылбаан чүүлдеринге) хомудалды күрүне ачы-дузанын чедирип турар органның удуртукчузу азы хомудалдарны сайгарар кылдыр төлээлеткен албан-дужаалдыг кижизин сайгарар.

10. Күрүне ачы-дузанын чедирип турар органның хомудалды сайгарар кылдыр албан-дужаалдыг кижилерин, төлээлеткен органны тодарадыр болгаш оларның хандылар чүүлдерин:

а) хомудалдарны хоойлу-жудулганың негелделеринге дүүштүр хүлээп алыры болгаш сайгарып чугаалажыры;

б) ону сайгарар кылдыр төлээлеткен органче хомудалды бо кезектиң негелделеринге дүүштүр чорудар.

IV. Күрүне ачы-дузанын чедирер органның удуртукчузунун шиитпирлеринге болгаш кылган ажылдарына (кылбаан чүүлдеринге) хомудалды сайгарар албан-дужаалдыг кижилер болгаш органның

11. Күрүне ачы-дузанын чедирер органның удуртукчузунун шиитпирлеринге болгаш кылган ажылдарына (кылбаан чүүлдеринге) хомудалды сайгарар кылдыр Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының үстүнде турар органынче чорудар:

Тыва Республиканың агентилеринин азы албанының удуртукчузунун шиитпирлеринге болгаш кылган ажылдарына (кылбаан чүүлдеринге) хомудалды Тыва Республиканың ол агентилеринин азы албанының чагыртып турары республиканың яамызы сайгарар, бир эвес агентилер азы албан Тыва Республиканың Чазаның чагыртыр болза, хомудалды Тыва Республиканың Чазанынче кириер;

республиканың яамызының шиитпирлеринге болгаш кылган ажылдарына (кылбаан чүүлдеринге) хомудалды Тыва Республиканың Чазанынче кириер.

12. Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының Тыва Республиканың Баштыңына-Чазаның Даргазына чагыртыр органының удуртукчузунун шиитпирлеринге болгаш кылган ажылдарына (кылбаан чүүлдеринге) хомудалды Тыва Республиканың Баштыңына-Чазаның Даргазынче кириер.

13. Республиканың албан черинин удуртукчузунун шиитпирлеринге болгаш кылган ажылдарына (кылбаан чүүлдеринге) хомудалды Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының республиканың ол албан черинин тургузукчузунун хүлээлгезин болгаш бүрүн эргелерин боттандырып турар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органынче кириер.

14. Үстүкү орган чок таварылгада күрүне ачы-дузанын чедирип турар органның удуртукчузунун шиитпирлеринге болгаш кылган ажылдарына (кылбаан чүүлдеринге) хомудалды күрүне ачы-дузанын чедирип турар органның удуртукчузунче дорт кириер болгаш ол хомудалды федералдыг хоойлу-жудулгага болгаш бо дүрүмгө дүүштүр сайгарар.

V. Хомудалды бүрүткээринин болгаш сайгарарының хуусаалары.

15. Кирген хомудалды оң кирген хүнүнүн дараазында ажыл хүнүнден орайтатпайн бүткээр. Хомудалды, бир эвес албан-дужаалдыг кижизин азы ону сайгарар кылдыр төлээлеткен орган оон кыска хуусаа айытпаан болза, ону бүрүткээн хүнден 15 ажыл хүнүнүн дургузунда сайгарар.

16. Бир эвес күрүне ачы-дузанын чедирип турар органның, оң албан-дужаалдыг кижизинин билдиришкин ээзинден документилер хүлээп алырындан азы болдурган үжүк частырыгларын болгаш шын эвес бижиттинген чүүлдерин эдеринден ойталаан азы ындыг частырыгларны эдеринин доктааттыг хуусаазын хажытканынга хомудалды ону бүрүткээн хүнден 5 ажыл хүнүнүн дургузунда сайгарар.

17. Бир эвес хомудалды билдиришкин ээзи ол хомудалды сайгарарын харыылавайн турар органче кириген болза, бо

Дүрүмүн II, III кезектеринин негелделеринге дүүштүр хомудалды бүртүккөн хунден 3 ажил хунунун дургузунда ол орган хомудалды ону сайгарар ужурулг албан-дужаалдыг кижикже азы органче чорудар болгаш хомудалды өскээр чорутканынын дугайында билдиришкин ээзинге бижимел-биле дыңнадыр.

Бо таварылгада хомудалды сайгарарынын хуусаазын ону сайгарар кылдыр төлээлеткен органга бүртүккөн хунден эгелеп санаар.

VI. Хомудалды сайгарарынын онзагай талалары

18. Хомудал кирген Тыва Республиканын күүсекчи эрге-чагыргазынын органынын, республиканын албан черинин удуртукчузу, хомудалдар сайгарар кылдыр төлээлеткен кижик:

а) хомудалды чөптүг, бүгү талалыг болгаш чогуур үезинде сайгарарын ханды-рар, эргежок чугула аларган таварылгада хомудал кириген билдиришкин ээзин кириштирер;

б) хамаатынын хажыттыган эргелерин болгаш хоойлу езугаар эрге-ажыктарын эгидеринче болгаш камгалаарынче угланган хемчеглерни алыр;

в) хомудалды сайгарганынын түннелдеринин дугайында билдиришкин ээзинче бижимел хевирге болгаш билдиришкин ээзинин күзелин езугаар электроннуг хевирге барымдаалыг харыыны чорудар;

г) оон хомудалын сайгарар кылдыр оларнын харыылаар айтырынга дүүштүр күрүненин өске органынче азы албан-дужаалдыг өске кижикже дамчытканынын дугайында билдиришкин ээзинге дыңнадыр.

19. Хомудалды сайгарып турар үеде ону сайгарар кылдыр төлээлеткен албан-дужаалдыг кижик азы орган кылган ажилдары (кылбаан чүүлдер) дээш хомудалга кирип турар органнарнын, албан-дужаалдыг кижилеринин, күрүненин хамааты албан-хаакчыттарынын саналдарын негээр болгаш барымдаалаар эргелиг.

20. Шинтирлер, кылган ажилдары (кылбаан чүүлдер) дээш хомудал турар Тыва Республиканын күүсекчи эрге-чагырга органнары, республика албан черлери, албан-дужаалдыг кижилер, күрүненин хамааты албан-хаакчыттары хомудалды сайгарып турар албан-дужаалдыг кижинин азы Тыва Республиканын күүсекчи эрге-чагырга органынын негелдезин езугаар ол негелдени алган хунден 5 хонуктун дургузунда хомудалды сайгарып көөрүнге эргежок чугула, күрүне азы федералдыг хоойлу езугаар камгалаттыган чажыт болуп турар, ону тыпсырынын онза чурумун доктааткан чажыт медээлер кирген документиленден болгаш материалдардан аңгыда, эргежок чугула документиленери болгаш материалдарны бээр хүлээлгелиг.

VII. Хомудалды сайгарганынын түннелдер

21. Хомудалды сайгарганынын түннелин езугаар ону сайгарар кылдыр төлээлээн албан-дужаалдыг кижик азы орган "Күрүне болгаш муниципалдыг ачы-дузаны чедирерин организастаарынын дугайында" Федералдыг хоойлунун 11.2 чүүлүнүн 7 кезеэнге дүүштүр хомудалды хандыраарынын дугайында азы хандыраарындан ойталаарынын дугайында шинтирлерни хүлээп алыр. Айыт-тынган шинтирлерни сайгарып көөр кылдыр төлээлеткен албан-дужаалдыг кижинин азы

органнын актызы хевирлиг хүлээп алыр.

22. Хомудалды сайгарып көргенинин түннелдеринин дугайында барымдаалыг харыыны билдиришкин ээзинче шинтир хүлээп алган хунун соонда үнгөн хунден орайтаптайн бижимел хевирге азы билдиришкин ээзинин күзелин езугаар электроннуг хевирге чорудар.

23. Күрүне ачы-дузанын чедирип турар, шинтирлеринге, кылган ажилдарына (кылбаан чүүлдеринге) хомудал кирген орган хомудалды сайгарып көргенинин түннелдерин, хомудалды хандырган таварылгада, күрүне ачы-дузанын чедиргенинин түннели-биле тывыскан документиленерде эрттирген үжүк частырыгларын болгаш частырыгларны эдип, билдиришкин ээзинин эргелерин хажыткан чорукту чайладырынын, Россия Федерациязынын нормативтиг эрге-хоойлу актыларында, Тыва Республиканын нормативтиг эрге-хоойлу актыларында тыртары көрдүмээн акша-хөреңгини билдиришкин ээзинге эгидеринин эргежок чугулазынын дугайында дыңнадыр.

24. Күрүне ачы-дузанын чедирип турар органнарнын удуртукчунун азы хомудал сайгарар кылдыр төлээлеткен албан-дужаалдыг кижинин хомудалды хандырган таварылгада айыттыган кижилер күрүне ачы-дузанын чедиргенинин түннели-биле тывыскан документиленерде эрттирген үжүк частырыгларын болгаш частырыгларны эдип, билдиришкин ээзинин эргелерин хажыткан чорукту чайладырынын, Россия Федерациязынын нормативтиг эрге-хоойлу актыларында, Тыва Республиканын нормативтиг эрге-хоойлу актыларында тыртары көрдүмээн акша-хөреңгини билдиришкин ээзинче эгидеринин талазы-биле хемчеглерни алыр.

25. Шинтирлеринге, кылган ажилына (кылбаан чүүлүнге) хамаарыштыр хомудал кирген албан-дужаалдыг кижик, күрүненин хамааты албан-хаакчыда хомудалды сайгарганынын түннелдерин-биле таныжар эргелиг.

VIII. Хомудалды хандыраарындан ойталаарынын барымдаазы

26. Хомудалды сайгарар кылдыр төлээлеткен албан-дужаалдыг кижилер азы органнар хомудалды хандыраарын дараазында таварылгаларда ойталаар:

а) хомудалда кирген ол-ла чүүлдер, ол-ла барымдаалар дээш судтун, арбитраж судунун хоойлу езугаар күштүг болуп кирген шинтири барда;

б) хомудалды хоойлужулуда доктаадып тургускан чурум езугаар бүрүн эргелери бадыткаттынмаан кижик киригенде;

в) хомудалга хамаарыштыр мурнунда бо дүрүмүн негелделеринге дүүштүр ол-ла билдиришкин ээзинге болгаш ол-ла айтырыга хамаарыштыр шинтир барда.

IX. Хомудалды харыы чок арттыраарынын барымдаалары

27. Хомудалды сайгарар кылдыр төлээлеткен албан-дужаалдыг кижилер азы органнар хомудалды хандыраарын дараазында таварылгаларда харыы чок арттырар:

а) хомудалда ажыглаары хоруглуг багай азы кижини дора көргөн сөстөр, албан-дужаалдыг кижинин, оон өг-бүлезинин кежигүннеринин амы-тынынга, кадыкшылынга болгаш өнчү-хөреңгизинге кыжанышкын барда;

б) хомудалдын сөзүглелинин кандыг-бир кезеэн, фамилиязын, адын, адазынын адын (бар болза) болгаш (азы) билдиришкин ээзинин хомудалда айткан почта адресин номчуур арга чок болза.

"2011-2012 чылдарда Тыва Республиканын кадык камгалал чаартылгазы" программаже өскерилгелер кириеринин дугайында

2012 чылдың декабрь 14 № 696 Кызыл хоорай

2010 чылдың ноябрь 29-та "Россия Федерациязынын ыяал-ла эмчи камгала-дылганынын дугайында" № 326-ФЗ Федералдыг хоойлунун 50 чүүлүнге, Россия Федерациязынын Чазанын 2012 чылдың апрель 6-да "Федералдыг фондунун ыяал-ла эмчи камгаладылганынын бюджетинден көргүзүп турар акша-хөреңгизинден Россия Федерациязынын субъектилеринин кадык камгалалынын чаартылганынын регионалдыг программаларынын 2011-2012 чылдарда саң-хөө хандырылганынын Дүрүмүнүн 7 пунктузунче өскерилгелер кириеринин дугайында" № 286 доктаалына, Россия Федерациязынын Чазанын 2012 чылдың апрель 19-та № 581-р

айтышкынынга, Тыва Республиканын Чазанын, Россия Федерациязынын Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызынын аразында Дугуржулга болгаш 2011 чылдың апрель 29-та "2011-2012 чылдарда Тыва Республикага кадык камгалал чаартылгазы" программанын саң-хөө хандырылганынын дугайында Федералдыг фондунун ыяал-ла эмчи камгаладылганынын база 2011 чылдың октябрь 28-те, 2012 чылдың май 19-та, 2012 чылдың сентябрь 10-да немелде дугуржулгаларга дүүштүр садыглажышкыннар чорудугларынын үезинде алган экономияларнын болгаш саң-хөө акша-хөреңгизинин артыкшылын

таарымчалыг ажыглаар сорулга-биле Тыва Республиканын Чазанын доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканын 2011 чылдың март 22-де № 167 доктаалы-биле бадылаан "2011-2012 чылдарда Тыва Республиканын кадык камгалал чаартылгазы" программазынче дараазында өскерилгелерни кириер:

1) 1 кезекте:

а) 2011-2012 чылдарда Тыва Республиканын кадык камгалал чаартылгазынын программазынын паспортунче № 1 капсырылгага дүүштүр чаа редакция-биле кириер;

б) "2011-2012 чылдарда ТР-ниң кадык камгалал чаартылгазынын программазынын боттандырылганынын талазы-биле хемчеглерниң тургузуу" деп таблицаны № 2 капсырылгага дүүштүр чаа редакция-биле кириер;

в) "Капитал септелге чорудары" деп 2.2 хемчегни № 3 капсырылгага дүүштүр чаа редакция-биле кириер;

г) "Дериг-херекселдер-биле дерири" 2.4 хемчегни № 4 капсырылгага дүүштүр чаа редакция-биле кириер;

д) "Эмчи дузанын көргүзеринин стандарттарын шингээдири" 3 сорулганы № 5 капсырылгага дүүштүр чаа редакция-биле кириер;

2) "Эмнелге албан черлеринин материал-техниктиг баазанын быжыглаары" 3 кезекте.

а) 2011-2012 чылдарда Тыва Респуб-

ликанын кадык камгалал чаартырылганынын кызыгаары-биле дырарына планнап турар капитал чылдың эртер септелгезинин леринин талазы-биле саналды капсырылгага дүүштүр чаа редакция-биле кириер;

б) Программанын кызыгаары кириген эмчи дериг-херекселдеринин № 7 капсырылгага дүүштүр редакция-биле кириер;

3) "Эмчи дузанын көргүзеринин стандарттарын шингээдири" 5 кезекте "Тыва Республиканын девиc федералдыг адырлар стандарттарын шингээдири" 5.1, "Амбулаторлуг, оон тускай мергезилдиг эмчилеринин турар эмчи дузанын чедимчелиг талазы-биле хемчеглерни" 5.2, харлыг элээдилеринин диспансер 5.5. кезектерини № 8 капсырылгага чаа редакция-биле кириер;

4) "Программанын боттандыры үре-түннелдиг демдээ" 9 кезекте латорлуг, оон иштинде тускай мергезилеринин көргүзүп турар эмчи чедимчелиг экижидери" 2 таблицанын капсырылгага дүүштүр чаа редакция-биле кириер.

2. Бо доктаалды "Тувинская правда" солуннарга парлаа Тыва Республиканын Чазанын Даргазынын бирги орала Ш. ИРГИТ.

Тыва Республикада спортчу болгаш күш-культура хемчеглер чорударда уругларнын кемдээшкенин болдурбас талазы-биле хемчеглеринин дугайында

2012 чылдың декабрь 13 № 682 Кызыл хоорай

Тыва Республиканын Чазанын 2012 чылдың май 14-те № 127-р айтышкыны-биле бадылаан Тыва Республиканын девиc кээринге 2012 чылда ада-ие харысалгазынын болгаш уругларнын эргелеринин камгалалынын айын эрттирер талазы-биле хемчеглер планынын 4 пунктузунун күүселдези езугаар Тыва Республиканын Чазанын доктаадыры болза:

"2013-2020 чылдарда Тыва Республикага көдээ ажил-агыйы хөгжүдеринин болгаш көдээ ажил-агыйынын продукциязы, чиг эт аш-чем рыногун таарыштыраары" республиканын тускай сорулга программанын бадылаарынын дугайында

2012 чылдың ноябрь 22 № 646 Кызыл хоорай

Агроүлетпүр комплекстерин хөгжүдеринин доктаамал ажил-чорудулгазын хандыраар сорулганын дугайында Тыва Республиканын Чазанын доктаадыры болза:

1. "2013-2020 чылдарда Тыва Республикага көдээ ажил-агыйын хөгжүдеринин болгаш көдээ ажил-агыйынын продукциязы, чиг эт база аш-чем рыногун таарыштыраары" республиканын тускай

сорулгалыг программанын бадыла

2. Бо доктаалдын күүселдези трольду Тыванын Чазак Даргазынын сайзырадылганын хандыраар тамент Администрациязынга болгаш Республиканын Чазак Аппаратынга

3. Бо доктаалды "Тувинская правда" солуннарга парлаа Тыва Республиканын Башт Чазанын Даргазы Ш. КАРА-ОС

"Тыва Республиканын мал аарыгларына хайгаарал талазы-биле албанынын дугайында дүрүмүнүн 2.5 пунктузунга өскерилгелер кириер дугайында" Тыва Республиканын Чазанын Доктаалын күжүн чидирер деп санааш, Тыва Республиканын мал аарыгларына хайгаарал талазы-биле албанынын дугайында дүрүмүнүн 2.5 пунктузунга өскерилгелер кириер дугайында

2012 чылдың декабрь 13 № 680 Кызыл хоорай

Тыва Республиканын Чазанын доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканын Чазанын 2007 чылдың февраль 15-те № 265 Доктаалы-биле бадылаан Тыва Республиканын мал аарыгларына хайгаарал талазы-биле албанынын дугайында дүрүмүнүн 2.5 пунктузунга дараазында өскерилгелерни кириер:

- бир дугаар абзацты дараазында редакция-биле бижир:

"2.5. Россия Федерациязынын тургускан хоойлузунун дүрүмүндө күрүненин мал аарыгларынын хайгаарал талазы-биле инспекторлары болур албан-дужаал эдилекчилери дараазында эргелерлиг":

- ийи дугаар абзацта "эккээр" деп сөстү "эрттирер" деп сөс-биле солуур;

- бешки абзацта "база тус черниң бот-башкарылга органы" деп сөстөрни ап кааптар;

- чеди дугаар абзацта "база бөлүк халдавыр чок" деп сөстөрни ап кааптар;

- он дугаар абзацче дараазында чүүлду

кириер:

"Тыва Республиканын күрүненин аарыгларынын кол инспектору болоралакчызы айылдыг мал аарыг тывылганын барымдаалааш, ол мал болгаш мал ажылынын продукт узуткаарынын дугайында Тыва Республиканын Чазанче таныштырып эргелиг".

2. Тыва Республиканын Чазанын чылдың сентябрь 21-де бадылаан Республиканын мал аарыглар хайгаарал талазы-биле албан-дужаалдыг Тыва Республиканын Чазак Доктаалында 2.5 пунктуга өскерилгелерни кириеринин дугайында" 514

3. Бо доктаал, албан-езуу "Тувинская правда" болгаш солуннарга парлаанынын соондо кириер:

Тыва Республиканын Чазак Даргазынын бирги оралакчызы Ш. ИРГИТ.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЗУ

"2012 чылда болгаш 2013 база 2014 чылдарның планныг үезинде
Тыва Республиканың Ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр
фондузунун бюджетиниң дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузунга
өскерилгелер кириериниң дугайында

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи)
2012 чылдың декабрь 25-те хүлээп алган

1 чүүл

2011 чылдың декабрь 6-да № 1062 ДХ-1 "2012 чылда болгаш 2013 база 2014 чылдарның
планныг үезинде Тыва Республиканың Ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр
фондузунун бюджетиниң дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузунга («Шын», 2011
ылдың декабрь 13-те; 2012 чылдың июнь 14-те; «Тувинская правда», 2011 чылдың декабрь

20-де; Тыва Республиканың нормативтиг актылары, 2012 чылдың июнь 5-те; декабрь 22-
де) дараазында өскерилгелерни кириер:

1) 1-ги чүүлүн 1 кезээнге:

а) 1 пунктуда "3 205 330,0" деп саннарны "3 371 420,6" деп саннар-биле, "3 056 217,1"
деп саннарны "3 225 195,6" деп саннар-биле солуур;

б) 2 пунктуда "3 225 241,6" деп саннарны "3 391 332,2" деп саннар-биле солуур;

2) 3-кү капсырылганы дараазында эдилге-биле бижиир:

"2012 чылда болгаш 2013 база 2014 чылдарның планныг үезинде

Тыва Республиканың Ыяап-ла медицина камгаладылгазының
девискээр фондузунун бюджетиниң дугайында"
Тыва Республиканың Хоойлузунга 3-кү капсырылга

2012 чылда болгаш 2013 база 2014 чылдарның планныг үезинде Тыва Республиканың Ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондузунун
бюджеттериниң акшаландырыышкынарының
ХУВААЛДАЗЫ

Ады	Мин	Рз	ПР	ЦСР	ВР	Түңү (муң рубль-биле)		
						2012 чыл	2013 чыл	2014 чыл
Өске-даа ниити күрүне айтырыглары	395	01	13			39884,4	34752,0	34752,0
Доктааттыг хууль-биле адырында	395	01	13	001 00 00		39884,4	34752,0	34752,0
удуртулга болгаш башкарылга								
Күрүнениң бюджеттен дашкаар	395	01	13	001 55 00		39884,4	34752,0	34752,0
фондуларының башкарылга органның								
аппараттары								
Күрүне органның, казна албан	395	01	13	001 55 00	100	32127,0	25567,7	25567,7
черлериниң, күрүнениң бюджеттен дашкаар								
фондуларының башкарылга органның								
хууль-биле күүседирин хандыраар								
сорулгалар-биле ажилдакчыга төлевир								
кылыр чарыгдалдар								
Күрүнениң бюджеттен дашкаар	395	01	13	001 55 00	140	32127,0	24798,0	24798,0
фондуларының ажилдакчыга төлевир								
кылыр чарыгдалдары								
Күш-ажыл төлевириниң фондузу болгаш	395	01	13	001 55 00	141	30523,3	24798,0	24798,0
камгаладылга дадырылганы								
Күш-ажыл төлевириниң фондузундан	395	01	13	001 55 00	142	1603,7	769,7	769,7
аңгыда, персоналга өске-даа төлевирлер								
Күрүне хереглелдеринге барааннар,	395	01	13	001 55 00	200	7707,9	9156,8	9156,8
ажылдар болгаш ачы-дузалар садып								
алыышкыны								
Күрүне хереглелдеринге өске-даа	395	01	13	001 55 00	240	7707,9	9156,8	9156,8
барааннар садып алыышкыны, ажилдар								
болгаш ачы-дузалар								
Информастыг-телекоммуникациялыг	395	01	13	001 55 00	242	1847,1	1704,4	1704,4
технологиялар адырынга барааннар садып								
алыышкыны, ажилдар болгаш ачы-дузалар								
Күрүне хереглелдеринге оон-даа өске	395	01	13	001 55 00	244	5860,8	7452,4	7452,4
барааннар садып алыышкыны, ажилдар,								
ачы-дузалар								
өске-даа бюджет акшаландырыышкыны	395	01	13	001 55 00	800	49,5	27,5	27,5
үндүрүглерни, чыылдаларны болгаш	395	01	13	001 55 00	850	49,5	27,5	27,5
өске-даа төлөлгелерни төлээри								
Организацияларның эт-хөреңгизинге	395	01	13	001 55 00	851	40,0	22,0	22,0
үндүрүгнү болгаш чер үндүрүүн төлээри								
Оон-даа ыңай үндүрүглерни, чыылда-	395	01	13	001 55 00	852	9,5	5,5	5,5
ларны болгаш өске-даа төлевирлерни								
төлээри								
Кадык камгалалы	395	09	00			2693335,0	2219063,0	2302915,0
Амбулаторлуг дуза	395	09	02			115067,5		
Стационар албан черлеринде турар	395	09	02	505 21 00	323	6026,8		
эскүс уругларның болгаш берге амы-								
дыралдыг байдалда турар уругларның дис-								
пансеризациязын эрттирери								
Ажылдап турар хамаатыларның немелде	395	09	02	505 24 00	323	10796,7		
диспансеризациязын эрттирери								
Участоктарның терапевт эмчилериниң,	395	09	02	520 21 00	323	98244,0		
частоктарның педиатр эмчилериниң, ниити								
практика эмчилериниң (өг-бүле								
эмчилериниң), участоктарның терапевт								
эмчилериниң, участоктарның педиатр								
эмчилериниң участок эмчи сестраларының,								
ниити практика эмчилериниң (өг-бүле								
эмчилериниң) эмчи сестраларының чедирип								
урары немелде эмчи дузазын көргүзериниң								
аң-хөө хандырылганы								
Кадык камгалалының талазы-биле өске-	395	09	09			2578267,5	2219063,0	2302915,0
даа айтырыглар								
2010 чылдың ноябрь 29-та № 326-ФХ	395	09	09	505 17 00		2254439,0	2219063,0	2302915,0
Россия Федерациязынга Ыяап-ла медицина								
камгаладылгазының дугайында" Федерал-								
дыг хоойлу								
Ыяап-ла медицина камгаладылгазының	395	09	09	505 17 02	323	2254439,0	2219063,0	2302915,0
аазаалыг программазының иштинге Ыяап-								
ла медицина камгаладылгазының девискээр								
программазын күүседир								
Россия Федерациязының субъекти-	395	09	09	096 03 00	323	323828,5		
териниң кадык камгалалының чаартылга								
программаларының медицина дузазының								
стандарттарын негиздир, амбулаторлуг								
медицина дузазының негиздир, бидер								
кезээнге боттандыраары								

Ады	Мин	Рз	ПР	ЦСР	ВР	Түңү (мун рубль-биле)		
						2012 чыл	2013 чыл	2014 чыл
Россия Федерациязының субъектилеринин кадык камгалалының чаартылга программаларын медицина албан черлеринин материал-техниктиг баазанын быжыглаар кеззэнге боттандыраы	395	14	03	096 01 00	540	413111,1		
Россия Федерациязының субъектилеринин кадык камгалалының чаартылга программаларын ыяап-ла медицина камгаладылганының чаңгыс аай хевирнин полистеринче шилчин сорулгалар-биле кадык камгалалынга амгы үенин информастыг системаларын непередир кеззэнге боттандыраы	395	14	03	096 02 00	540	34001,7		
Медицина ажилдакчыларынга чаңгыс удаа бээр компенсация төлевирлери	395	14	03	505 17 03	540	211000,0		
Шупту чарыгдалдар						3391332,2	2253815,0	2337667,0

* - БИМК-ның девискээр фондузунун бюджетинин чарыгдалдарының ведомство бөлүктээшкенин коду;

** - Россия Федерациязының бюджеттеринин чарыгдалдарының функционалдыг бөлүктээшкенин кезектеринин болгаш иштиги кезектеринин ады;

*** - Россия Федерациязының бюджеттеринин чарыгдалдарының функционалдыг бөлүктээшкенин тускай сорулгалыг чүүлдеринин ады;

**** - Россия Федерациязының бюджеттеринин чарыгдалдарының функционалдыг бөлүктээшкенин чарыгдалдарының хевирлеринин ады;

3) 4-кү капсырылганы дараазында эдилге-биле бижиир:

"2012 чылда болгаш 2013 база 2014 чылдарның пла үезинде Тыва Республиканың Ыяап-ла медицина камгаладылганының девискээр фондузунун бюджет дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузунга капсырылга

2012 чылда болгаш 2013 база 2014 чылдарның планннг үезинде Тыва Республиканың Ыяап-ла медицина камгаладылганының девискээр фондузунун бюджетинин бюджеттер аразының трансферттери хевирлиг кылдыр ап турар бюджеттер акшаландырышкынарының Х У В А А Л Д А З Ы

Бюджеттер аразының трансферттеринин ады	Түңү (мун рубль-биле)		
	2012 чыл	2013 чыл	2014 чыл
1	2	3	4
Бюджеттер аразының трансферттери, шупту ооң иштинде:	3323439,6	2253815,0	2337667,0
1. Ыяап-ла медицина камгаладылганының Федералдыг фондузунун бюджетинден ап турар акша-хөреңгилер, шупту ооң иштинде:	3225195,6	2253815,0	2337667,0
ыяап-ла медицина камгаладылганының адырынга дамчыдып берген Россия Федерациязының бүрүн эргелерин Россия Федерациязының субъектилеринин күрүнне эрге-чагырга органнарының күүседиринге стационар албан черлеринде турар өскүс уругларның болгаш амыдыралдың берге байдалында турар уругларның диспансеризациязын эрттиреринге	2240158,1	2253815,0	2337667,0
ажылдап турар хамаатыларның немелде диспансеризациязын эрттиреринге	6026,8		
Россия Федерациязының субъектилеринин кадык камгалалының чаартылга программаларын боттандыраынга	10796,7		
медицина ажилдакчыларынга чаңгыс удаа бээр компенсация төлевирлерин боттандыраынга	757214,0		
2. Тыва Республиканың республика бюджетинден ап турар акша-хөреңгилер, шупту ооң иштинде:	211000,0		
участоктарның терапевт эмчилеринин, участоктарның педиатр эмчилеринин, ниити практика эмчилеринин (өг-бүле эмчилеринин), участоктарның терапевт эмчилеринин, участоктарның педиатр эмчилеринин участок эмчи сестраларының, ниити практика эмчилеринин (өг-бүле эмчилеринин) участок эмчи сестраларының чедирип турары немелде эмчи дузазын көргүзеринин саң-хөө хандырылганынга	98244,0		
	98244,0		

2 чүүл

1. Бо Хоойлу ону албан-езузу-биле парлаан хүнден эгелеп күштүг болур.

2. Бо Хоойлунун дүрүмнери 2012 чылдың январь 1-ден эгелеп тыттып келген хоойлу-дүрүм хамаарылгаларынга хамаарыштыр

тараар.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2012 чылдың декабрь "26"
№ 1736 ДХ-I

Тыва Республиканың чамдык хоойлужудулга актыларын күжүн чидирген деп санаарының дугайында

*Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи)
2012 чылдың декабрь 25-те түлээп алган*

1 чүүл

Дараазында хоойлуларны күжүн чидирген деп санаар:

1) 2005 чылдың декабрь 28-те № 1564 УХ-I "Өскүс уругларга болгаш ада-иезинин ажаал-тежээли чок арткан уругларга күрүнне хандырылганының база социал деткимченин хемчеглерин бээр талазы-биле Тыва Республиканың күрүненин чамдык бүрүн эргелерин муниципалдыг районнарының болгаш хоорай округтарының тус чер бот-башкарылга органнарынга дамчыдып бээринин дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузун («Тувинская правда», 2005 чылдың декабрь 30-де; «Шын», 2005 чылдың декабрь 31-де);

2) 2007 чылдың июль 23-те № 251 УХ-II "Өскүс уругларга болгаш ада-иезинин ажаал-тежээли чок арткан уругларга күрүнне хандырылганының база социал деткимченин хемчеглерин бээр талазы-биле Тыва

Республиканың күрүненин чамдык бүрүн эргелерин муниципалдыг районнарының болгаш хоорай округтарының тус чер бот-башкарылга органнарынга дамчыдып бээринин дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кириренин дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузун («Тувинская правда», 2007 чылдың август 2-де; «Шын», 2007 чылдың август 2-де);

3) 2008 чылдың июль 7-де № 750 УХ-II "Өскүс уругларга болгаш ада-иезинин ажаал-тежээли чок арткан уругларга күрүнне хандырылганының база социал деткимченин хемчеглерин бээр талазы-биле Тыва Республиканың күрүненин чамдык бүрүн эргелерин муниципалдыг районнарының болгаш хоорай округтарының тус чер бот-башкарылга органнарынга дамчыдып бээринин дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кириренин дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузун

(Тувинская правда, 2008 чылдың август 21-де; Шын, 2008 чылдың сентябрь 2-де);

4) 2009 чылдың март 18-те № 1207 УХ-II "Өскүс уругларга болгаш ада-иезинин ажаал-тежээли чок арткан уругларга күрүнне хандырылганының база социал деткимченин хемчеглерин бээр талазы-биле Тыва Республиканың күрүненин чамдык бүрүн эргелерин муниципалдыг районнарының болгаш хоорай округтарының тус чер бот-башкарылга органнарынга дамчыдып бээринин дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кириренин дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузун («Тувинская правда», 2009 чылдың апрель 9-та; «Шын», 2009 чылдың апрель 14-те);

5) 2010 чылдың апрель 28-те № 1828 УХ-II "Өскүс уругларга болгаш ада-иезинин ажаал-тежээли чок арткан уругларга күрүнне хандырылганының база социал деткимченин хемчеглерин бээр талазы-биле Тыва Республиканың күрүненин чамдык бүрүн эргелерин муниципалдыг районнарының болгаш хоорай округтарының тус чер бот-башкарылга органнарынга дамчыдып бээринин дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузунун 3 база 4 чүүлдеринге өскерилгелер кириренин дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузун («Тувинская правда», 2010 чылдың май 6-да; «Шын», 2010 чылдың май 13-те);

6) 2011 чылдың октябрь 28-те № 927 ДХ-I "Өскүс уругларга болгаш ада-иезинин

ажаал-тежээли чок арткан уругларга күрүнне хандырылганының база социал деткимченин хемчеглерин бээр талазы-биле Тыва Республиканың күрүненин чамдык бүрүн эргелерин муниципалдыг районнарының болгаш хоорай округтарының тус чер бот-башкарылга органнарынга дамчыдып бээринин дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кириренин дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузун («Тувинская правда», 2011 чылдың ноябрь 19-та; «Шын», 2011 чылдың ноябрь 19-та; «Шын», 2011 чылдың апрель 30-да; № 1824 УХ-II "Тыва Республиканың девискээринде назы четпээннерге хамаарыштыр азырал база ажаал-тежээл талазы-биле ажил-чорудулганы организастаар болгаш боттандыраар талазы-биле Тыва Республиканың күрүненин чамдык бүрүн эргелерин муниципалдыг тургузулгаларының тус чер бот-башкарылга органнарынга дамчыдып бээринин дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузун («Тувинская правда», 2010 чылдың май 13-те; «Шын», 2010 чылдың май 13-те).

2 чүүл

Бо Хоойлу 2013 чылдың январь 1-ден эгелеп күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2012 чылдың декабрь "29"
№ 1776 ДХ-I

ара-оол ЛАПЧАА:

"Шынның" аалчызы

«Эр кижии ат-алдарын бодаза эки»

Кара-оол Лопсаңович Лапчаа. Бо атты дыңнаан, омчаан кижии ону дораан танып, янзы-бүрү алааларындан сактып кээр боор. Ооң Россия Федерациязының күш-ажыл болгаш социал хөгжүлдө амызындан, Тыва Республикадан шаңнаткан медальдары, хүндүлел бижикиери 20 ажыг, «ТР-ниң алдарлыг ажилдакчызы» деп хүндүлүг аттың дилекчизи. Оларның артында ажил-амыдыралының олун 70 чылдары кирип турар. Ооң аразындан хензиг аш тургаш, адазын оксунганы, ону солаан акызының алынга мал малдап чорааны, өргөлээр дээш ичээлдерден дезип турганы, күш-ажылчы намдарының гезин салган одакчы мергежили, "Ак-Эрик" колхозту аргалааны, чаңгыс эвес янзы дээди эртем-билигнии едип алганы, кожуун чагыргазының аңгы-аңгы бедик лбан-дужаалдарына ажилдап чорааны база хүндүлүг ыштанылгаже үнгөш, Ажыл чоктар хаара тудар төпке дуртукчулап ажилдап турганы дээш, сактыр болза, өнмөс. Бо дээрге Кара-оол Лопсаңовичиниң мыдыралчы оруунуң чүгле бичии кезин-дир. Шак бо нзагай хоочун-биле ооң 70 харлаан юбилейинде журажып чугаалаштым.

Кара-оол Лопсаңович биле Чурумаа Салчаковна Лапчаалар.

зының оралакчызы, Чонну ажилга хаара тудар төптүн даргазы дээш, оон-даа өске. Солун-даа, берге-даа үелер турган. Ынчалза-даа черле сыныш чокка ажилдап, бурунгаар хөгжүлдө чүткүлдүг турган бис, ийин.

— Бир-тээ, ол үениң кижилериниң ажил-ишке бердингенин, кызымаккайын чугаалажы бергенивисте, аңаа доктаап, эрткен болгаш амгы үени деңгемешаан, чугаалажып көөр бис бе?

— Эрткен үемче хая көрнүп, сактып келгеш, амыдырал-чуртталганың кайы-даа кезээн мактап-даа, бактап-даа шыдавас чордум. Ынчалза-даа ылгалдыг чүүлдер бар болбайн аан. Амгы үе аажок сайзыраан, кижиге күзел-чүткүл бар болза-ла, чүнү-даа чедип алыр ышкыжыл. Машина-техника, компьютер-интернет, чаа-чаа технологиялар ачызында делегейде чок чүве чок. Ынчангаш аныктарының, ылаңгыя эр кижилериниң турасоруун, амыдыралче чүткүлүн бедидер дээр болза, кандыг-даа аргалар бар апарган.

Эрткен чылдан тура, республикада адалар чыыштары эртип, тыва эр кижиниң хажытпас дүрүмнерин хүлээп алган бис. Мен ону дыка эки эгелээшкен деп санаар мен. Шаанда, шынап-ла, эр кижии бодунуң ада-ызыгуурунуң адын, ат-алдарын алгыдып, ону хир-чамга бораваас дээш аажок кызар боор чүве. Бир эвес эки үүле-херек бүдүрүп, арат-чонунуң хүндүткелин чаалап алган болза, кижилер "оо, ол ирейниң оглун көрбөс силер бе, магалыын" деп аразынга чугаалажып, а багай чүүлге онаашкан

болза, "оларның ажы-төлү арай ындыг улус-тур, аа" деп түңнээр турган. Оон алгаш көөрге, кижии бодунуң эки адын камгалап, аныяк-өскенге үлегер-чижек болурун хөл-чок кызыдар турган-дыр, ийин. Амгы үеде база ажил-ижинге, төрөөн черинге бердинген улус хөй. Оларның аразында бүгү Россияда билдингир Сергей Шойгуну, Тываның төлөпиги оглун, канчап дем-деглес боор. Мен аңаа, амы-хууда, аажок чоргаарланыр мен. Маадыр Монгуш мөгөвис — езулуг тыва эр кижиниң көскү чижээ-дир. Бөдүүн чон-даа аразында, мөгелер-даа аразында аажок хүндүткелдиг, алдар-аттыг кижии дээр болза, частырыг чок. Оон-даа өскелерни сактыр болза, төнмөс.

— Шынап-ла, езулуг эр мөзүшүнарлыг, чер-чуртунга ынак кижилерни сактып ададыңар. А боттарыңарның ажы-төлүңерни кандыг дүрүмнерге чагыртып, кижизидип каан силер, Кара-оол Лопсаңович?

— Улан-Удэ хоорайга студентилеп тургаш, келир үеде өөм-ишти — Чурумаа (Зоя) Салчаковна-биле таныжып, өг-бүлө туткан бис. Ол база бүгү назынында "Чаа орук", "Ак-Эрик" колхозтарга, "Тес-Хем" совхозка агрономнап, экономистеп ажилдааш, 2000 чылда хүндүлүг дыштанылгаже үнгөн. Улуг уруу-вус Аяна Лапчаа — пенсия фондусунуң ажилдакчызы, Саяна Натсак — банк ажилдакчызы, огулус Александр Лапчаа — хууда сайгарлыкчы. Кижизидилге талазы-биле тодаргай дүрүмнер база турбаан. Эң-не кол чүүл — ажил-ишке ынак, кызымаккай болуру.

Чүгле ажил-агый кижини каастаар. Мээң уругларым улугну улуг деп, бичини бичии деп хүндүлөп билир. Оларга хамаарыштыр багай чүве чугаалап шыдавас мен.

— Силерниң ажы-төлүңер база уйнуктарыңар боттарыңарны дөзөп, силер ышкыш чонга бараан болур дээрзи билдингир-дир. Бистиң чугаавыска оон ыңай чүнү немээр силер, Кара-оол Лопсаңович?

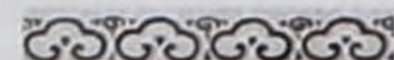
— Эптиг арганы ажыглап, чаа 2013 чыл-биле ырак-чоокта дөргүл-төрелимге, кады ажилдап чораан эш-өөрүмге, Тываның көдээ ажил-агыйының ишчилеринге, удуртуп чораан албан черлериниң ажилдакчыларына байыр чедирдим, а аныяк удуртукчуларга дараазында сөстөрүн чугаалаксадым: "Эрге-чагырганы чүгле чон дээш, ооң чаагай чоруу дээш күүседип, бергелерге торулбайн ажилдаңар".

— Айтырылгарга харыялап бергениңер дээш четтирдим.

***

Автордан: хоочун удуртукчу Кара-оол Лопсаңович чеден харының нүүрүн эрткен-даа болза, ам-даа эрес-орлан, чиик адак, эки чүвеге бүзүрели улуг, сеткил-сагыжы алызындан чаагай кижии болду. Бичизинден тура ажил-ишке да-дыккан болгаш, бажыңыңа черле анаа олурбас дээрзи ооң чугаазындан илден. Ол өөнүн ишти-биле амгы үеде хууда малын азырап, ажы-төлүңге арга-сүмезин берип, уйнуктарының кижизидилгезинче улуг кичээнгейин салып чоруур. Оон аңгыда Тыва Республиканың чурттакчы чонну ажилче хаара тудар ажил-албанының хоочуннар чөвүлелиниң даргазы болуп, ук албан чериниң ажилдакчыларына арга-дуржулгазын дамчыдып, улуг ачы-дузаны көргүзүп турар. А эрткен чылдың чайын Лапчаалар, Юшалар төрөл бөлүктүн баштыңы кылдыр сонгудуп, ол талазы-биле шудургу ажилдап эгелээн... Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, Кара-оол Лопсаңовичиниң келир үеде салдыгнан планнары хөй, оларны хоочун ажилдакчы ыяап-ла херек кырынга боттандыраар дээрзинге бүзүрээр мен.

Азияна ТАУ чугаалашкан. Чурукту өг-бүлө архивинден алган.

ЧАА БАЖЫННАРЛЫГ БОЛГАН

2012 чылда Бай-Тайга кожуунуң өскүс уруглары боттары ораналыг болур аас-кежиктиг болган.

2 чылдың декабрь 10-да Бай-Тайга инуң Бай-Тал суурунга бүдүн өскүс маа Айлаң-ооловна Биче-оолдун ының дүлгүүрүн кожуун комиссиязы кен. Амгы шагның чараш соңгаларын каан, иштинден-даа, даштындан-даа, аяныг, чурттаксанчыг чаңгыс өг-урттаар бажыңның дүлгүүрүн Айлаң-оолдун чажы бүлдеңейнип хүлээп, баарывыс ажып турду. Бо аныяк, ууг амыдыралында эң-не берге үе-эрткен. Каш чыл бурунгаар республиканың динмиреп турган аныяк инар Чойган Эрес-ооловна, Айлаң-оол аадырович Биче-оолдарның бичии

уруу — Айлаңмаазы (чаңгыс акызы база айыыл-халапка таварышкыш, эрткен чайын чок апарган) чурттаар оран-савалыг болганынга өөрүвөс аргазы чок.

Өскүс болгаш хайгааралын чидирген уругларга бистиң күрүневистин, чааа-выстың ада сагыш салышкынын чүнүң-биле деңнээр боор. "Ажылдап чоруур ада-иелер безин уруг-дарыыңга бажың садып бээр берге, акша-көпөөккө үзөр айтырыг болгай, а бо өскүс уруг та чүнү бодап, сеткили көдүрүлүп турар — деп, даай-авазы Шончалай Эрес-ооловна Серен чугаалап турду. "Тыва кижии хөй төрөл чоннуг, эт-септи уруувуска дузалажып садып бээр бис" — деп, төрөлдери өөрүшкүзүн илередип турду.

Кызыл-Даг сумузунче кирип кээрге, эге кудумчуларының бирээзи — Тайбың кудумчузунда Родин Олегович Күжүгет биле

Артыш Сергеевич Хуурак оларның алганы ийи аал чурттаар чаа бажыңы өскелерден ылгалдыг, чараш, улуг соңгаларлыг чайынналып уткуп алыр. Бо өскүс өскөн оолдар кайызы-даа өг-бүлелиг, ажы-төлдүг апарган.

Найырал суурда база чаңгыс аал чурттаар бедик, чараш бажыңның ээлери кирип чурттаарыңа белең, хөй өскүс думаларлыг Долаана Машимовна Хүрөн-оол чаа бажың алыр аас-кежиктиг болган.

Кожуунга 2012 чылдың 2-ги кварталында 2 аал чурттаар чараш бажыңга Дозураш Солун-оолович Саая, Бай-Тайга кожуунуң хүндүлүг хамаатызы Өшкү-Саар Серен-маевнаның хайгааралыңа турган хөй ажы-төлүнүң бирээзи хүлээп алган. Хүндүлүг башкы улуг сеткил ханышкын-биле Тыва Чазактын өскүстөр дээш сагыш салышкынынга өөрүшкүзүн илереткен.

Өскүс ажы-төл — кичээнгеиде

Кожуунда хүлээдип турар чаа бажың-нарның шынары эки, даштында херим-кажаазы аяныг, кол-ла чүве — девискээри улуг, улаштыр кандыг-даа ажил-агыйның тудугларын немей тудуп алырынга таарымчалыг, бажыңнарны ийи аал азы шуут чаңгыс өг-бүлө чурттаар кылдыр туттунганы ап турар ээлериңиз сеткилинге дыка-ла тааржып, оларның амыдыралче чүткүлүн, хей-адын көдүрүп турар. Чурттаарыңа таарымчалыг, тудугга хереглээр амгы үениң негелдезинге дүгжүп турар материалдарны ажылап тургаш, кыска хуусаада тудуп, хүлээдип турары дээш, өскүстөр өөрүшкүзүн илередип, мөгейип турдулар.

Любовь КҮЖҮГЕТ, РФ-тиң өөредилгезиниң хүндүлүг ажилдакчызы, кожуун чагыргазының өөредилге эргелелиниң килдис удуртукчузу.

Тээли суур.

Прокуратурадан медээлер

ШАҢНАЛДАРНЫ ТЫВЫСКАН

Россияның прокуратуразының 291 чыл оюнга тураскааткан байырлыг хуралды Тыва Республиканың прокурору Александр Гринев ажиткан.

Бир дугаарында республика прокурору профессионал байырлалы-биле хоочуннар, амгы үеде албан-хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип турар бүгү прокурор ажылдакчыларга изиг байырны чедирген. Оон соонда Россияның прокуратуразының 291 чыл оюбиле холбаштыр Тыва Республиканың прокурор ажылдакчыларын шаңнаарының дугайында РФ-тин Чингине прокурорунун дужаалындан ушта бижилгени номчаан. Бодунуң албан-хүлээлгезин хөй чылдарда күүседип турары дээш "Россия Федерациязының прокуратуразының хүндүлүг ажылдакчызы" хөрек демдээн болгаш РФ-тин прокуратуразының мактал бижинин Тыва Республиканың прокурорунун назы четпээннер болгаш аныктар дугайында хоойлулар күүселдезинге хайгааралдык талазы-биле улуг дузалакчызы Игорь Оюнга тывыскаан.

Прокуратура органнарынга хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы, хоойлуну болгаш корум-чурумну быжыглаар херекке салышкыны дээш "Хоойлуга шынчы чоруу дээш" шылгалар демдээниң I чергези-биле Тыва Республиканың прокуратуразының пенсионери Анатолий Васильевич Тимофеев

Тываның Баштыны Ш.В. Кара-оолдун Тыва Республиканың Баштынының-Чазааның Даргазының Хүндүлел бижинин Бай-Тайга районунун прокурору Руслан Монгушка тыпсып турары.

Россия Федерациязының Чингине прокурорунун дужаалын езу-гаар дараазында ажылдакчыларга класс эргелерин хуусаа бетинде тывыскаан: юстицияның чөвүлекчизи эргени — Тыва Республиканың прокурорунун массалыг информациялар болгаш хөй-ниити-биле кады ажылдакчылыг талазы-биле улуг дузалакчызы Василий Кривдикке, юстицияның биче чөвүлекчизи эргени — Улуг-Хем районунун прокурорунун оралакчызы Александр Губановка тывыскаан.

Александр Гринев ол хуралга Россия Федерациязының Чингине прокурорунун өртектег белекте-

тургустунган айтырыгларын, Тывага прокуратура органнарының тургустунган төөгүзүнүн дугайында Тыва Республиканың Баштыны-Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол чугаалаан. Амгы үеде прокурор хайгааралы республиканың амыдыралының бүгү талаларын хаара тудуп турар дээрзин демдеглээш, ак сеткилдиг күш-ажылы дээш прокуратура ажылдакчыларынга өөрүп четтиргенин илереткен. Ол ышкаш Тыва Республиканың Баштынының Хүндүлел бижинин Бай-Тайга болгаш Улуг-Хем районнарының прокурорлары Руслан Монгушка болгаш Мерген Ондарга тывыскаан.

Россияга күрүне тургузуун быжыглаар, коррупцияга удур демисел талазы-биле сорулгаларга болгаш эрге-хоойлу улуг күрүнени тургузарынга прокурор ажылдакчыларының сорулгаларына доктаагаш, профессионал байырлалы-биле чыылганнарга изиг байырны Тыва Республикада Федералдыг инспектор Александр Попов чедирген.

Прокурор ажылдакчыларга изиг байырны Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) Даргазы Каң-оол Даваа, Тыва Республиканың Дээди судунун даргазының хүлээлгезин күүседип турар Алекмаа Салчак, РФ-тин Айыыл чок чоруктуң федералдыг албанының Тыва Республика талазы-биле эргелелин начальниги Сергей Киселев, РФ-тин Истелге комитетинин ТР-де Истелге эргелелин удуртукчузу Николай Шаронов, Тыва Республиканың иштиги херектер сайыды Александр Лобанов, Тыва кааилының начальниги Вячеслав Валков, кол суд приставы Александр Сарыглар, РФ-тин Юстиция яамызының ТР талазы-биле шииткел күүселдезинин эргелелин начальниги Владимир Бельмач, Россияның ОБЯ-зынын, шериг комиссариадының төлээлери чедиргеннер.

Ол хуралга Тыва Республиканың прокурорунга ажылдап чораан, амгы үеде Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы — кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө сайыды Анатолий Дамба-Хуурак болгаш Тыва Республиканың прокуратуразының хоочуннар чөвүлелин даргазы Николай Ондар киржип, чүве чугаалааннар.

Тыва Республиканың прокуратуразының парлалга албаны.

РФ-тин Чингине прокурорунун шаңналдарын республика прокурору А. Е. Гриневтин бөлүк ажылдакчыларга тыпсып турары. Василий КРИВДИКИТИН фото-чуруктары.

шаңнаткан. "Прокуратураның хоочуну" медальды прокуратураның хоочуну Галина Юсуповна Донгакка тывыскаан. "Хоойлуга шынчы чоруу дээш" шылгалар демдээниң I чергези-биле Тыва Республиканың прокурорунун улуг дузалакчызы Саида Күнчүн шаңнаткан. "Хоойлуга шынчы чоруу дээш" шылгалар демдээниң I чергезин Барыин-Хемчик районунун прокурору Валерий Ведягинге тывыскаан. Ол-ла демдектин II чергезинге Саяна Сюктерма төлөптүг болган. III чергениң шылгалар демдээ-биле Тыва Республиканың прокурорунун улуг дузалакчызы Урана Ойду болгаш Кызыл хоорайның прокурорунун улуг дузалакчызы Аяна Самдан олар шаңнатканнар.

Россия Федерациязының Чингине прокурорунун Хүндүлел бижинин Бай-Тайга районунун прокурору Руслан Монгушка, Тыва Республиканың прокуратуразының федералдыг хоойлужудулга күүселдезинге хайгаарал талазы-биле килдизинин начальниги Наталья Чалзыпка, Сүт-Хөл районунун прокурору Олча Сарыгларга тывыскаан.

рин Каа-Хем районунун прокурорунун дузалакчызы Шончалай Донгакка болгаш Танды районунун прокурорунун оралакчызы Алевтина Хертекке тывыскаан. Кызыл хоорайның прокурорунун улуг дузалакчызы Елена Германовага болгаш Кызылдың районнар аразының прокурорунун улуг дузалакчызы Дина Чадамбага РФ-тин Чингине прокурору өөрүп четтиришкенин чарлаан. Ол ышкаш ындыг шаңналга Тожу болгаш Би-Хем районнарының прокуратураларының улуг специалистери Сайсуу Монгуш биле Лариса Азанова олар төлөптүг болганнар.

Прокуратура органнарынга албан-хүлээлгезин Чингине прокурорунун ынчаар бедии-биле үнелеп көргени дээш шаңнатканнарга изиг байырны Александр Гринев чедирген болгаш моон сонгааргы ажыл-херектеринге улуг-улуг чедишкенин күззэн.

Республикада социал-экономиктиг байдалдын, ЧЭТ-ке болган халап уржуунда Хову-Аксында

САЛГАЛДАРГА ЧОРГААРАЛ

Журналист мергежил дээрге эң чугула болгаш нарын үүле. Олар кезээде чогадыкчы дилээшкнде, сыныш чок ажылдаар мергежилдин кижилери. Оларның улуг чепсээ — «чидиг сөстүг» демир-үжүк.

Чамдык аныяк журналистерде төөгүнү хажыда бээр чүүлдер бар. Ноябрь айда Бүгү-делегейнин телевидение хүнүн демдеглээн. Бир солунда тыва телевидениениң баштайгы диктору С.Д. Кондинкинден өскелерин арай шын эвес бижээн болду. 1966 чылда тыва кадрлар шилилгезинге дикторга Борбак-Кыс Монгуш кирген. Ол бичии када ажылдаан. Дараазында улуг шилилгеден Дыдый Сотпа, оон соонда радиодан Ольга Маланова шилчээн. Баштайгы дикторларывыс С.Д. Кондинкин, Д.Д. Сотпа, О.А. Маланова олар медээлер номчурунга кызыгаарланмай, тематиктиг дамчыдылгаларның редакторлары турдулар. Дыдый Сотпа литература-хөгжүмнүг редакцияның башкарыкчызы тургаш, "Хөгжүмнүг байыр" деп теле-дамчыдылганы ажиткаш, чагыг езугаар ырыны анаа-ла эфирже үндүрбейн, оон темазынга дүүштүр видеосюжеттерни эң баштай эгелээн. Ол база оон чаа чогадыкчы ди-

талантылыг дээрзин чогаа кезээге көргүстү.

Дараазында база бир лейлиг кезээ "Бурунгаар, Ол — ТР-нин культуразынын дарлыг ажылдакчызы, журналист, режиссер, оператор, композитор, ыраажы, шүлүкчү, сураглыг Орлан Дамба-Хууракты чогадыкчы кезээзи. Ол — иезинин дөскел чок, чассын Мээң ачам Баир Амырды Аракчаа Орланның ава-ачазы Самагалдайга чаңгыс куду чурттап турган. Бо өг-б-аажок хүндүлээр. Оларның зиг бүдүжүн кайгаар. Езулу герлиг өг-бүлө деп ачам хе кижии.

Орлан Дамба-Хуурак телевидениеге ажылдап кээр ат-сураглыг артист-даа болза бөдүүн бүдүжүн, тыппазы сагынгырын дораан эскерге "Бурунгаар, Тыва!" деп келген кижилерини мээ-релинче сиңир тыва кижии кандыг болурул, моон со канчаарыл деп өндүр улуг соруун, бодунуң ырлар шүлүктеринге артист өөрү илередип бараалгаткан: кижиниң карааның чажы те оон өткүт сөстөринден кий бажының куйгазы адың Баарывыс тудуп, каттыры

Кижиниң ук-ызыгууру, төрөл аймаа, а иези кандыгыл, салгалы ындыг дээр кайызы-даа бадыткаан. Оларга ам-бедик үзел-соруктуг, ам-даа тыва эр шизин күштүг тудуп ажылдаарын, тв телерадиокомпанияның хоочун эвилелиниң мурнундан илереттим.

лээшкени. Ольга Маланова "чүгүрер медээ" талазы-биле баштайгы редактор болган. Оларның эгелээни үнелеп четпес ажылдары бо хүнге чедир арткан. Д.Д. Сотпаның 1971 чылда төп телевидениеге Тыва дугайында белеткээн программасы улуг үнелел алганын бүгү коллектив утпаан. Бийск хоорайдан чаладып келген С.Д. Кондинкинни кудумчуга көргөн улуг кижии безин "дириг телевизор" көрдүм дээр турган.

Бодум барык 35 чыл дургунда телерадиокомпанияга бараан болуп ажылдааш, тыва журналистиканың баштайгылары — улуг дагдыныкчыларның салгалы болур аас-кежик биске онаашкан. Оон бээр чылдар шуужуп эрткен. Бисти солаан салгал безин "алдын" юбилейин демдеглеп турар болду.

Чоокта телестудияның хөгжүм талазы-биле үн оператору Мерген Шойдан чогадыкчы кезээзинче хоочуннары чалаан. Юбилейлиг концертин көргөш, оон бүгү тала-биле салым-чаяанынга чоргаарланып ордум. Мерген Шойдан биске кээп турда, кончуг аныяк оол чүве. Ол — ам тыва чонунга билдингир композитор, шүлүкчү, ыраажы, төлөптүг ада. Мергенниң ада-иезин эки билир мен. Оларның биле Кызыл хоорайда Ленин кудумчузунга 1964-1965 чылдарда кожа-хелбээ чурттап чордуус. Ачазы Ус-оол Лаптан — баянга, авазы Наташа аккордеонга ойнап турда, онзагай-ла улус. Мергенни ам көөрүмге, ачазы-ла кара олчаан: шак-ла ындыг дыдыраш баштыг, узун дурт-сынныг. Мергенниң кырган-ачазы — тыва театрының үндөзилекчилеринин бирээзи, сураглыг артист Лаптан. Мерген өгбелерин дөззэн кайгамчык

ордуус. Ол чүл — улуг тала ТР-нин культура сайыды Донгак Орлан Дайынчыевич бүгү чогадыкчы ажылдарын кылдыр үндүрер дугайын натты. Ол — чүгле авторга бүгү тыва чонга улуг белек. ыңай О.Д. Дамба-Хуурак с шажынның улуг мөгөйикчизи, Индияга чорааш, ыдыктыг Далай-Лама Башкының кайга өөредин, өске чуртта чов көрүп чоруур тибет чонун, хуурактарның амыдыралын видение таварыштыр көргүс "Индия — Пагби Юл" ыдыкты чуртту" деп дискиже чыып гускан. Муң кезек дискини ваның бүгү школаларына, с мак, дээди өөредилге черлер халас үлөп бээрин Буян баш дааскан.

Адаларның II чыыжында хү алган ыдыктыг дурүмнү бүгү бүлө бүрүзүнге, школала өөредилге черлеринге көскү ч азып, ону хүнүн-не номчуп, жилеп ап чоруур күззэш, чей" садыгның ээзи Ольга Ну чараш плакаттарны үндүргөн. база "Бурунгаар, Тыва!"

чогадыкчы кезээзин ачы-бу Январь 13 — Парлалга хүн чогадыкчы думаларывыс Мерген Шойданга, Орлан Дамба-Хуурак чоргааралывыс илереттим. Кижиниң ук-ызыгууру, тө аймаа, ада-иези кандыгыл, сал ындыг дээрзин кайызы-даа дыткаан. Оларга ам-даа бе үзел-соруктуг, ам-даа тыва эр шизин күштүг тудуп ажылдаар тыва телерадиокомпания хоочуннар эвилелиниң мурнун илереттим.

Светлана ДАНЗЫН-ОС ТР-нин культуразының алды ажилдакчызы.

Төөгүвүстүң чедир ажыттынмаан арыннары

ВЕРА МОНГУШКА

"Шын" солунун корректору В.Б. МОНГУШ бөгүн 65 харлап турар. Россияжи парлалга хүнүнде Вера Быйымбаева ТР-ниң Баштыңы-Чазааның Даргазының хүндүлүг бижии-биле шаңнаткан. Төрүттүнген хүнү уткуштур алган улуг шаңналы-биле болгаш юбилейин таварыштыр аңаа аас-кежикти, быжыг кадыкшылды, өг-бүлезинге амыр-тайбыңны күзевишаан, бо одуругларны бараалгаттывыс.

Алдан беш артты ашса-даа-ла,
Аныаксыг, чиик, сергек,
Аравыста омак-хөглүг,
Аян ырлыг чору силер.

Дагыныкчы хүлээлгенер
Таан күштүг, билер силер.
Аныактар — коллегаларның
Амыратпас ужуру ол.

Сагыш-сеткил үүже байлаан,
Частырыг чок бижири-даа,
Чалыыларга харам чокка
Чагып чоруур болгай силер.

Солунувус адын сыкпайн,
Чоргаарланып ажилдаалы.
Бергелерге торулбайн,
Бедиктерже ужураалы.

ДАҢҢЫТ ЧЫДЫМГА

65 харлаанынга оюн-баштак-биле
Эрги "Шынның" эзирлери
Эң-не бичии, хеймер сен дээр.
Хей-аът кирип, чалгынналгаш,
Кедергей-ле бижи келдин.

Орус, тыва кайы-даа дылга
Оя чокка сөглээр ийик сен,
Омак-хөглүг, баштак чаңың
Олчаан хевээр салбайн чор сен.

Дагыг Тыва чоргаар оглу
Даргалап-даа ажилдадың.
Очулдурукчу хүлээлгенни
Оюн бодап кылып чор сен.

Меңги баштыг Мөңгүн-Тайгаң
Бедик дээрден харал олар.
Иргит оглу Даңгыт сеңээ
Идегели улам өөскүүр.

Сериин тайга чурттуг болгаш,
Сеткил-хөңнүң база биче.
Хову черниң калмык кызы
Холдан салбас эжиң болду.

Ажы-төлдер — уйнуктар
Амыдыралыңар каастап чору.
Аас-кежик тыпкан оруун
Ам-даа улам шөйлүзүн-не!

"Шын" солунун коллектив.

Бистиң ынак уруувус Аржаана Борисовна САЛЧАК январь айда 30 харлап турар. Ол — ынак эжиниң, уругларының эң-не эргим кижизи. Ада-иезинге, кады төрөөннөргө, чоок кижилеринге дузалажыр кол чөлөнгөй. Чассыг уруу, чаптанчыг уйнуувус Никажык 3 харлаар. Олар Ак-Довурак хоорайда ажилдап-чурттап чоруурлар. Авакыларга байыр чедирип, каң дег кадыкшылды, аас-кежикти, чедишкннерни күзевишаан, дараазында одуругларны бараалгаттывыс:

Номчукчулар-биле харылзаа

ДЫҢНАДЫГНЫ ТЫВА ДЫЛГА ЧЕДИРЕР ДИЗЕ...

Силерниң хереглекчилеринерге боттарыңарның дыңнадыгларыңарны тыва дылга чедирер дизайнерге, нийтилел-политиктиг "Шын" солунун тыпсып турар аргаларыңарны ажылгаңар.

Солун вторникте 8 арынның, четверте база 8 арынның, субботада 12 арынның (ында неделяның телепрограммазы кирип турар) үнер. Үндүрүлгөңиң формады А-3, тиражы 10.000 кезек.

Солунга үндүрер төлевирлиг чарлалдарны арыннар аайы-биле аңгы-аңгы санаан. Чижээ, бирги арынга бир дөрбелчин сантиметрге өртээ 15 рубль, а өске артканнарынга 10 рубль болур. Тус-тус кижилерниң чарлалдары 80 см болгаш 50 сөстүг база фото-чуруктуг болза, 150 рубль болур, фото-чуруу халас. Орус дылга келген сөзүглелди тыва дылга очулдуруп, өртээ 50 сөс чедир 300 рубль.

Редакция-биле санажырының чуруму база аңгы. Юридиктиг черлерниң чарлалдары, дыңнадыглары 80 дөрбелчин сантиметр, 50 сөстүг болза, туда төлээри

250 рубль, шилчидерге — 300 рубль болур. Хуу кижилерниң ол хире хемчээлди чарлалы дээш туда санажырга, 200 рубль, шилчидерге — 250 рубль болур.

Чигелделер көргүзериниң аргалары бар. Бир эвес чарлалды, дыңнадыгны дүрген салдыралын күзээр болза, үнер хүнге чедир ийи хонук артканда эккээрге, ооң өртөөңе 50 хууну немээр. Сибирийниң федералдыг округунун өске регионнарында чурттап турар хамаатыларга коэффициент 1/05, Россияның Европа кезээниң чурттакчыларынга коэффициент 1/2 болур. Реклама агентилелдеринге 15 хуу чигелдени көргүзөр.

Бир эвес парладыр дээш чарлалының өртээ төлөп каан, ооң соонда ону парладырындан ойталаан болза, төлөттинген түннүң 30 хуузуң тыртып алыр эрге редакцияда бар.

"Шын" солун редакциязының чарлалдар, реклама килдизи.

"Тыва Республиканың автомобиль оруктарының эргелели" күрүнениң казна албан чери "

Бояровка — Тоора-Хем" аразында автооруктуң "Тоора-Хем" кежиин 2013 чылдың январь 14-тен ниити деңзизи 15 тонна чедир чүк автомобильдеринге эртер кылдыр ажитканын сонургалдыг организацияларга дыңнадып тур.

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва
Республиканың Информатизация
болгаш харылзаа яамызы.
Кол редактор
И.М.ДАМБА-ХУУРАК.

Индекс 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, хүлээп алышкын өрээли — 2-30-69, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, бухгалтерия — 2-17-91.

КИЛДИСТЕР: нийтилел-политиктиг килдиз—2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажил-агый — 2-17-09, очулга — 2-03-87, үлөтүр — 2-40-77, тел/факс (394-22) 2-17-94.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 3 ама. Тираж 8050. Чагыг 3. Номерни парлагачже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810400000000263 Корр.счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.
Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адыры
хайгаарал талазы-биле федералдыг албаның Тыва Республика талазы-биле эргеле
«Шын» солуну 2012 чылдың декабрь 3-те бүрүткэн. Херечилелдин дугаары
ПН № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.
«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлааттыг материалдарның авторларының бодалдары редакция
туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фактылар
дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.

Төрүттүнген хүнүңер-биле!

Январь 18-те бистиң ававы
Тамара Серен-Чимитовна ХОМУ
КУ, угбавыс Татьяна ИРГИ
боттарының 50 харлаан юбилейин де
деглед эрттирер.

Ававыс Тамара Серен-Чимитовна
2 кыстың, 1 оолдун иези, 2 уйну
тарының энерелдиг кырган-авазы. (30
бо хүннерде Барыин-Хемчик кожуун,
пенсия эргелелинде пенсиян
тыпсырының талазы-биле специали.

бооп ажилдап чоруур.

Угбавыс Татьяна Серен-Чимитовна
— 1 оолдун иези. Ол аныяндан тура эмчи
шугумунга ажилдаан болгаш, 46
харлыында-ла чигелделиг пенсияже
үнзе-даа, бо хүннерде республиканың
инфекция эмнелгезинде эмчи бооп
ажылдавышаан, чонунга бараан болуп
чоруур.

Ынчангаш 50 харны харлап турар
ававыска, угбавыска аас-кежикти,
кадыкшылды, ак орукту, ажил-ижинге
чедишкннерни күзеп, ам-даа узун назылыг боору
күзедивис.

Уруглары, уйнуктары, өөнүң ээзи, хөй санныг
төрелдери.

"Тыва Республиканың Бай-Тайга кожуу
муниципалдыг районун чагыргазының дарга
милицияның хоочуну, курлавырда генерал-майор Сер
Саин-Белекович МОНГУШТУҢ хенертен мөчээни-б
Бай-Тайга кожуунун чону, кожуунун чагыргазы,
килдистери, эргелелдери, кожуунун суму чагыргала
сумуларының Төлээлекчилер хуралдары өг-бүлезин
чоок кижилеринге, эш-өөрүңге ханы кажыыдал
илередиң тур.

Сергей Саин-Белекович Монгуш кыска үе ишти
Бай-Тайга кожуунга ажилдааш, кожуунун сайзыралы
улуг үлүг-хуузуң кирип, үениң шыдалын туд
шиитпирлээр айтырыгларны дүрген харыылап, кижил
биле ажилдап билер, бедик мергежилдиг, чогаады
шынарлыг, биче сеткилдиг, чазык, чугаакыр, чо
шынарын көргүзүп, чонун хүндүткелин чаалап алга

Сергей Саин-Белекович быжыг тура-соруктуг, боду
болгаш бодунун хүлээлгезинге бедик харыысалгал
чону дээш уйгу-дыш чок сөөлгү минутазынга чед
ажылдаан, кожуунга улуг, деңнеп ханмас чидириг дэ
ооң чоок кижилери, төрелдери-биле ханы кажыыдал
үлөжип тур бис.

Даргавыстың чагып чораан чагыгларын, төнд
кылдынмаан ажил-херектерин, салган сорулгалар
чедип алыр дээш бүгү мергежилвиисти мөөңнеп, аж
иши бүзүрелди чедирип келген даргавыс — Сергей Са
Белекович Монгуш кезээ мөңгөде бай-тайгажыларн
чүрээңге артар.

"Тыва Республиканың Бай-Тайга кожууну
муниципалдыг районун чагыргазының
Төлээлекчилер хуралының өмүнээзинден

Садып тур бис

Сукпак суурда огород, чунар-бажың, гаражтыг, 3 өрээл
иштинде ванналыг, туалеттиг, суглуг бажың садып турар.
чүсчүк чери хуужуттунган.

Харылажыр телефон: 8-923-278-84-58; 8-923-263-79-
8-923-545-95-33.